

Steen in de vijver

Islam / 'Tekst van Koran staat niet vast'

door Eildert Mulder

'Ons boek is een uitdaging aan het adres van de islamwetenschap, niet aan de islam. Godsdiensten zijn te stevig om ze aan het wankelen te kunnen brengen'', zegt professor Karl-Heinz Ohlig.

Ohlig doceert godsdienstwetenschappen en kerkgeschiedenis aan de universiteit van Saarbrücken. Hij is een gemoedelijke Rijnlander, die de sfeer uitstraalt van het kleine stukje Duitsland waar de Romeinen hebben geheerst, waar in plaats van bier wijn de nationale drank is en waar het woord Pruis, terecht of onterecht, vergelijkbare associaties oproept als in Nederland.

Het emeritaat wenkt, maar juist in de herfst van zijn carrière werpt Ohlig zich op als een spil in een groot wetenschappelijk avontuur, met als inzet een nieuwe interpretatie van de Koran en de ontstaansgeschiedenis van de islam.

Je moet een stevige maag hebben, want Ohlig en de zijnen halen veel overhoop, zodat het je soms begint te draaien. Daarvoor hoeft je geen moslim te zijn.

Samen met islamdeskundige Gerd-Ruediger Puin redigeerde Ohlig het boek 'Die dunklen Anfänge' ('Het duistere begin'). Twaalf wetenschappers uiten daarin hun twijfels over het traditionele verhaal over de beginperiode van de islam.

Dat verhaal oogt helder en eenvoudig. In het begin van de zevende eeuw na Christus leefde er in de stad Mekka op het Arabische schiereiland een man met de naam Mohammed. In een periode van enige tientallen jaren kreeg hij openbaringen, die kort na zijn dood zijn verzameld in een boek dat de naam Koran kreeg en dat is geschreven in perfect Arabisch.

Mohammed stichtte een nieuwe godsdienst met de naam islam, wat volgens de orthodoxe lezing de totale onderwerping aan God betekent. De Bijbel is een eerdere vorm van dezelfde goddelijke openbaring, maar is door toedoen van de duivel vervalst, met als ergste gevolg de leer van de Drie-eenheid, de grootste dwaling van het christendom.

De profeet slaagde erin, nog steeds volgens het gebruikelijke verhaal, om met geweld en diplomatie het Arabische schiereiland te verenigen. Na zijn dood veroverden de leiders van de nieuwe moslimstaat, de kaliefen, een wereldrijk dat zich uitstreckte van de Indus tot de Pyreneeën. Ze deden dat met een ongeregeld stelletje vechtersbazen uit de woestijn. Niemand snapt hoe dat mogelijk was, maar dat is deel van het goddelijke mysterie.

De overtuigingskracht van dit verhaal is misschien zijn eenvoud. Hoe dan ook, het vindt algemeen geloof bij moslims, ook bij afvalligen, zoals de schrijver Salman Rushdie, die vorige zomer in Trouw beweerde dat de islam de enige godsdienst is waarvan de ontstaansgeschiedenis betrouwbaar is vastgelegd.

Ook veel westerse islamologen hebben de afgelopen eeuwen het oude, overgeleverde verhaal min of meer klakkeloos geaccepteerd.

Vooraf laatst zit de schrijvers van 'Die dunklen Anfänge' dwars. Want wetenschappers die niet gebonden zijn aan een geloof, zouden het lef moeten hebben om afstand te nemen van de moslimorthodoxie als er wetenschappelijke feiten zijn die daartoe nadrukkelijk uitnodigen.

De archeologie bijvoorbeeld ondersteunt de orthodoxe lezing niet. Historische munten vertellen vaak een ander verhaal dan moslimgeschiedschrijvers. De oudste biografie van de profeet dateert van ruim honderd jaar na diens dood.

Mohammed-biografieën lijken vooral bedoeld om passages in de Koran van een context te voorzien en zijn daarom onbetrouwbaar. Alleen met behulp van de suspecte biografieën valt 'aan te tonen' dat de Koran toespelingen bevat op het traditionele verhaal. Maar zonder kennis van die biografieën vind je het orthodoxe verhaal niet of nauwelijks terug in de Koran. En als klap op de vuurpijl: zelfs de tekst van de Koran staat volgens de dissidenten niet vast.

De auteurs beperken zich niet tot afbraak. Ze wagen zich ook aan bespiegelingen over hoe het dan wél kan zijn geweest, zonder tot eensluidende conclusies te komen. Ze voelen zich met elkaar verwant maar ze vormen geen 'school'.

Ohlig laat zien dat het antieke Syrisch-Arabische christendom frappante overeenkomsten vertoont met de latere islam.

De muntdeskundige Volker Popp probeert aan te tonen dat de eerste kaliefen, die in Syrië zetelden, zichzelf nog als christenen zagen. Dat vloekt al met het traditionele verhaal, maar Popp gaat verder.

Hij is kenner van de Iraanse geschiedenis en denkt dat de islam niet is ontstaan in Mekka maar in Afghanistan, als een beweging van christelijke Arabische bannelingen, die geloofden dat het einde der tijden nabij was, die hunkerden naar hun terugkeer naar Irak, en Jeruzalem als hun heilige stad beschouwden.

Popp denkt, met anderen, dat in de begintijd 'Mohammed' niet de aanduiding was van de profeet Mohammed maar van Jezus. 'Mohammed' leest hij als een bijvoeglijk naamwoord, dat zoiets als 'geprezene' of 'uitverkorene' betekent.

Ter vergelijking: allerlei namen uit de Bijbel komen veel vaker in de Koran voor dan Mohammed: Jezus 25 keer, Maria 35, Johannes de Doper 41, en, als absolute kampioen, Mozes 135 maal.

Gerd Puin weet ongeveer alles van de Zuid-Arabische, Jemenitische cultuur. Met fotoafdrukken van oeroude koranfragmenten, in 1972 door bouwvakkers gevonden achter een dakbeschot van een moskee in Jemen, ondergraaft hij de veronderstelde feilloze mondelinge overlevering van de heilige tekst.

De Hamburgse islamkenner Christoph Luxenberg gooide zes jaar geleden een steen in de vijver met de theorie dat de maagden in het paradijs, die de Koran gelovigen na hun dood belooft, in werkelijkheid druiven zijn – treurig nieuws voor elke terrorist. Luxenberg onderbouwt zijn stelling met taalkundige argumenten. Volgens hem is de korantekst doordrenkt met elementen uit een andere, met Arabisch verwante taal, het Aramees.

Geen volmaakt Arabisch dus, zoals de traditie wil, de Koran is geschreven in een mengtaal, of is misschien zelfs een matige vertaling van een Aramees origineel.

De vakwereld van islamolologen zweeg een paar jaar, maar ten slotte barstte er toch een debat los tussen voor- en tegenstanders. Vorig jaar was er in Berlijn een wetenschappelijk symposium naar aanleiding van zijn boek.

In 'Die dunklen Anfänge' probeert hij te bewijzen dat een oeroude, zeer islamitisch ogende tekst in de Koepel van de Rots in Jeruzalem een christelijke achtergrond heeft.

In de essaybundel staan ook voorzichtiger bijdragen. De auteurs komen niet alleen uit Duitsland, het is een meertalig boek, met onder andere een bijdrage van een Italiaanse edelman.

Hun conclusies sporen niet altijd met elkaar, en de artikelen in het boek zijn ook niet op elkaar afgestemd, maar de auteurs zijn wel samen naar buiten getreden. Anderen deden al eerder hetzelfde, en daarmee lijkt de tijd voorbij dat islamwetenschappers met 'wilde ideeën' als zonderlinge dilettanten bij het grootvuil konden worden gezet.

Het is een opmerkelijke ontwikkeling. In de jaren zeventig van de vorige eeuw maakte de Amerikaans-Palestijnse literatuurwetenschapper Edward Said indruk met zijn boek 'Orientalism'. Hij betoogde dat westerse kenners van de islam en de moslimwereld een mythisch beeld van de 'oriënt' hadden gecreëerd, dat alleen in hun hoofden en geschriften bestond en geen relatie had met de werkelijkheid. Ze zouden wegbereiders en slippendragers zijn geweest van het westerse imperialisme.

De 'dissidente islamkenners' zijn minstens zo kritisch over hun vak als Said destijds, maar vanuit een omgekeerde invalshoek. Zij vinden juist dat westerse islamologen, uitzonderingen daargelaten, door de eeuwen heen veel te slaafs aan het handje van de moslimorthodoxie hebben gelopen. En dat nog steeds doen.

Puin vertelt dat het hem veel tijd heeft gekost om zich los te maken van het overgeleverde denken van de oriëntalistiek. „We hebben een gemeenschappelijke noemer en dat is dat het zó niet kan zijn geweest”, zegt hij, duidend op het traditionele verhaal over de oorsprong van de islam.

Er is nog iets gemeenschappelijks aan deze wetenschappers: hun vrolijke bevlogenheid. Ohlig heeft 'echt geen tijd', daarom duurt het gesprek met hem maar een paar uur, altijd nog tweemaal zo lang als begroot. Andere gesprekken lopen uit tot twaalf uur of langer. Verveling bestaat hier niet. De gastvrijheid is Midden-Oosters en van tijd tot tijd stroomt de wijn overvloedig.

In de wereld van islamologen bestaat nogal wat weerstand tegen de 'revisionisten'. Ohlig daarover: „Die weerstand komt van mensen die aan het einde van hun leven staan. En dan kun je ineens je levenswerk weggooien. Het is moeilijk om dat toe te geven.”

Met medewerking van Thomas Milo

Karl-Heinz Ohlig en Gerd Puin (red.): Die dunklen Anfänge. Neue Forschungen zur Entstehung und frühen geschichte des Islam. Verlag Hans Schiler, Berlijn. ISBN 3899301285; 406 blz. € 58.

Oude koranversies wijken sterk af

Islam-onderzoek
door Eildert Mulder

In het Midden Oosten begraven ze niet alleen mensen maar ook papieren.

Toen de Jemenitische Joden na de oorlog van 1948 massaal naar Israël emigreerden begroeven ze eerst hun Thora-rollen, met alle rituelen van een begrafenis van mensen.

Ook afgedankte koran-handschriften eindigden vroeger in een 'graf'. De houding van oude moslims was dubbel. Enerzijds waren oude koran-handschriften gevaarlijk omdat ze afweken van latere teksten. Daarom moesten ze onbereikbaar worden voor gewone gelovigen.

Maar tegelijk waren ze ook heilig, zodat je ze niet zomaar mocht vernietigen. Vandaar de 'koran-begravenissen', die verschilden van land tot land. In Iran bijvoorbeeld legden ze de handschriften eerbiedig in een beekje, zodat de inkt oploste in het heldere, stromende water.

In Jemen verstopten ze de oude teksten. In 1972 ontdekten bouwvakkers een 'korangraf' in een moskee in de hoofdstad Sanaa. Achter een dakbeschoot lag een brij van oeroude koran-fragmenten. Ze stopten ze in jutezakken, die ze op de trap van een minaret parkeerden.

De directeur van de oudheidkundige dienst voorkwam dat de koran-handschriften alsnog verloren gingen. Voor het kritische koran-onderzoek zou dat een ramp zijn geweest. Het duurde nog wel even voordat er iets gebeurde met de vondst.

Begin jaren tachtig reisde de Duitse islamkenner Gerd-Ruediger Puin naar Jemen, met de opdracht de gevonden koran-fragmenten te restaureren, in het kader van een ontwikkelingsproject. De vele eeuwen in de bloedhete zolderruimte hadden hun sporen achtergelaten. Sommige koran-fragmenten waren door vochtwerking 'opgerold als een potlood', herinnert Puin zich.

Hij begon met de herculesarbeid: het ordenen van twintigduizend vaak zwaar aangetaste vellen korantekst. De fragmenten verschilden sterk, sommige bevatten wel 100 bladzijden, andere maar één. Compleet was er geen. Het voor- en achterblad, waarop misschien informatie stond over de kopieerder, ontbrak altijd.

Puin ordende de vellen naar lengte en breedte, naar het aantal regels en het gebruikte schrift. Zo groeiden er uit de papierbelt langzaam Koran-exemplaren, zij het allemaal onvolledig.

De oudste waren van perkament en waren meestal beschreven in hidjazi, de oudste bekende vorm van het Arabische schrift. De papieren fragmenten en sommige perkamenten exemplaren waren uitgevoerd in het hoekige, recentere Koefische schrift.

Jemenieten begrepen niets van Puins interesse voor die oude korans en rieden hem aan om een nieuwe koran te kopen in de winkel om de hoek. „Als jullie dan zo nodig iets moeten restaureren hier, restaureer dan iets nuttigs”, kreeg hij te horen van iemand die al helemaal geen behoefte had aan oude korans; hij kende de tekst uit zijn hoofd.

De autoriteiten werden nerveus, toen doordrong dat er verschillen waren tussen de oude en de moderne korans. In een mooie Arabische brief legde Puin uit dat de handschriften de kans boden om wetenschappelijk te bewijzen dat de Koran er al kort na de dood van Mohammed was.

Een oeroud fragment werd met de C-14 methode gedateerd op het jaar 690, een kleine zestig jaar na de dood van de profeet. Met C-14 is een marge mogelijk, het handschrift kan 40 jaar jonger zijn maar in theorie ook 40 jaar ouder. Het is in ouderdom in elk geval vergelijkbaar met een beroemd muntje uit het jaar 696, met daarop de zeer korte soera (koranhoofdstuk) 112.

Een Jemenitische krant mopperde dat de autoriteiten, als ze al zo nodig buitenlanders moesten laten stoeien met de Koran, ervoor moesten zorgen dat ze dan de goede, moderne uitvoering kregen te zien en niet oude fragmenten.

Maar juist die oude fragmenten zijn informatief. Niet omdat ze elementen bevatten die in nieuwe

korans ontbreken, maar omgekeerd: omdat ze dingen missen, die de nieuwe korans wel bevatten. Dat schept ruimte voor andere interpretaties.

In nieuwe korans staat tot in details aangegeven hoe de tekst moet worden uitgesproken. De precisie beperkt zich niet tot de klinkers en medeklinkers. Priegeltekentjes geven ook muzikale informatie over de voordracht van de tekst. Het suggereert een totale exactheid.

In Puins oudste koran-fragmenten is van de talrijke toeters en bellen van de moderne korans niets terug te vinden. Korte maar soms ook lange klinkers zijn niet of nauwelijks aangegeven. Dat biedt ruimte voor afwijkende interpretaties.

Een voorbeeld: het Arabische woord voor koning is malik. Zonder klinkers wordt dat mlk en zo komt het ook in de handschriften van Puin voor. Je kunt dat skelet van medeklinkers vervolgens gaan invullen met klinkers, wat de volgende alternatieven oplevert: moelk (koningchap), milk (eigendom), mallaak (eigenaar), malaak (fundament) en malak (engel).

Moslimtheologen hebben pas eeuwen later de klinkertekens aangebracht, in de vorm van tekentjes onder of boven de consonanten.

Het is niet zeker en zelfs onwaarschijnlijk dat ze steeds de goede klinkertekens hebben geplaatst. Het gevolg is dat alternatieve manieren om de Koran te lezen, die de oude teksten wél boden, onmogelijk zijn gemaakt. Puin: „De vocaaltekens waren een eerste exegeese.”

Het is nog lastiger, want ook over medeklinkers geeft de oude tekst geen absolute zekerheid. Sommige, zoals de ren de zof de ben de t, hebben dezelfde vorm. In modern schrift onderscheiden puntjes ze van elkaar, maar in oude handschriften ontbreken die.

Zo is in de handschriften van Puin ktb (hij heeft geschreven) niet te onderscheiden van kbt (hij heeft onderdrukt). Vaak stuurt het zinsverband de lezer wel in de goede richting, maar niet altijd.

De orthodoxie lost de problemen op met de bewering, dat er sinds de profeet een ononderbroken keten is geweest van betrouwbare mondelinge koran-overleveraars. Daardoor bleef de juiste uitspraak bekend, ook toen de Koran nog niet volledig in schrift was weergegeven.

Puin is daar sceptisch over. Hij wijst erop, dat er zeven volgens de orthodoxie aanvaardbare lezingen van de Koran zijn, die verschillen laten zien. Puin: „Die verschillen zijn niet ontstaan door hoor-fouten maar kennelijk door lees- en schrij fouten.” Het gaat dan om woorden waarin een letter is vervangen door een andere letter, die er in vorm op lijkt maar in klank zo sterk verschilt, dat de verwarring moeilijk kan zijn ontstaan bij dicteren.

Het duidt erop, dat ook de huidige koran-tekst teruggaat op het werk van kopieerders van handschriften, net als de tekst van het Nieuwe Testament, met alle fouten, die bij overschrijven kunnen optreden.

Van het Nieuwe Testament bestaan tekstkritische uitgaven, waarbij er hele stambomen en 'families' van oude, Griekse handschriften zijn, waarop de tekst is gebaseerd. Met in noten de varianten toegevoegd. Iets vergelijkbaars bestaat er voor de Koran niet.

Puins Koranfragmenten liggen nog in Jemen, hij kreeg ze niet mee naar Duitsland. Zijn opvolger in Jemen stuurde hem later, in de jaren negentig, micro-foto's, te slecht voor publicatie maar voldoende voor studiedoeleinden.

Puin relativeert het belang van de vondst in Sanaa, want in musea zijn sinds jaar en dag andere Koran-fragmenten uit dezelfde periode. Alleen zijn die nooit grondig onderzocht.

Boeiend is de vraag of er in de moderne korans teksten voorkomen, die in de oudste koran-handschriften ontbreken.

Als dat zo zou zijn dan kan dat erop duiden, dat ook de Koran, net als de Bijbel, geleidelijk tot stand is gekomen, en niet, zoals de traditie wil, in een korte periode van ongeveer twintig jaar, als een soort blikseminslag. Er is nog veel onderzoek nodig om daarover een wetenschappelijk onderbouwde uitspraak te kunnen doen.

Onderzoek dat al die eeuwen nooit is gedaan, niet door moslim- geleerden maar evenmin door westerse islamologen, van wie een gezonde, 'oneerbiedige' nieuwsgierigheid had mogen worden verwacht. Het blijft verbazen hoezeer die laatste groep geleerden orthodoxe taboes ongemoeid heeft gelaten.

Met medewerking van Thomas Milo

Gemorrel aan het dogma van de Arabische Koran

Islam-onderzoek
door Eildert Mulder

Dissidente islamologen stellen spectaculaire vragen over de begintijd van de islam. Deel 3 van een serie: moslimgeleerden en westerse vertalers begrepen één vijfde van de Koran verkeerd, doordat ze uitgingen van zuiver Arabisch, zonder Aramese invloeden te herkennen.

'De tendens is nog steeds dat ze het willen doodzwijgen'', zegt de Duitse islamoloog Christoph Luxenberg.

Hij is de auteur van het in 2000 uitgebrachte boek 'Die Syro-Aramäische Lesart des Koran', waarmee hij een steen gooid in de vijver van het westerse koranonderzoek.

Zijn stelling: in de Koran zijn sporen te vinden van een andere taal dan het Arabisch: het verwante Aramees. Veel duistere passages kunnen worden opgehelderd via Aramees, dat vóór de islam de leidende cultuurtaal van het Midden-Oosten was. Arabisch was toen nog een verzameling van gesproken dialecten.

Luxenbergs stelling kan hard aankomen bij orthodoxe moslims, voor wie het een geloofsdogma is, dat de Koran is geschreven in volmaakt Arabisch.

Daarover is vroeger wel anders gedacht. In de 16de eeuw ontdekte de Egyptenaar As-Soejoeti in de Koran woorden uit 25 talen. Hij zag daarin het bewijs van de universaliteit van de goddelijke boodschap. Maar die opvatting heeft nog maar weinig aanhangers.

Luxenbergs doorwrochte boek mikte niet op een massapubliek maar bevat toch één populaire krent in de pap. Via taalkundige analyse toont hij aan, dat de maagden in het paradijs, die volgens de traditionele uitleg de Koran aan de gelovigen belooft, in werkelijkheid (Aramese) druiven zijn.

Een jaar nadat zijn boek was uitgekomen boorden Al-Kaida-terroristen vliegtuigen in de Twin

Towers en het Pentagon. Waarschijnlijk waren ze er vurig van overtuigd, dat ze als beloning binnen seconden na de inslag zouden mogen genieten, niet van druiven maar van maagden.

Mogelijk hebben die aanslagen voorkomen dat Luxenberg inderdaad zou zijn doodgezwegen. Zijn theorie over de maagden en de druiven had extra aroma gekregen.

De internationale pers reageerde eerder op Luxenberg dan zijn vakgenoten. Trouw wijdde in 2002 een pagina aan zijn boek. Eerder verdween Newsweek in Pakistan uit de schappen na rellen vanwege een artikel over Luxenberg.

Later volgden ook wetenschappelijke recensies. Vorig jaar werd zelfs een congres aan Luxenbergs ideeën gewijd, in Berlijn. Een blijk van erkenning. Toch hield Luxenberg er gemengde gevoelens aan over: „Ze draaiden om de hete brij heen.” Ter verontschuldiging, de brij is heet.

Zijn schuilnaam wil hij niet opgeven, hoewel vakgenoten daarop aandringen. Zelf vindt hij dat te gevaarlijk. Ook blijft hij in het Duits publiceren. Engels zou een dynamiek ontketenen, die hem het werken onmogelijk zou maken, vreest hij.

Tot 1993 had Luxenberg de Koran nooit aandachtig gelezen. Maar toen het er toch van kwam was hij niet meer te houden, omdat hij allerlei Aramees herkende, vooral op plaatsen, die als duister gelden.

Het Midden-Oosten heeft geen schooltype, dat vergelijkbaar is met het gymnasium. Mede daardoor zijn de oude cultuurtalen van het gebied in vergetelheid geraakt; ze hebben in elk geval niet dezelfde positie als Oudgrieks en Latijn in Europa.

De belangrijkste cultuurtaal was 1500 jaar lang het Aramees – net als Arabisch een semitische taal. Het was de taal van Jezus. En ook de taal waarin bijvoorbeeld Egyptenaren en Perzen met elkaar correspondeerden. Tegenwoordig wordt het alleen nog zeer plaatselijk gesproken, vooral maar niet uitsluitend door christenen, in dorpen in Turkije, Syrië, Irak en Iran. En verder leeft het voort in Arabische dialecten, die vol zitten met Aramese resten. Saoediërs bijvoorbeeld noemen hun bedoeïenen-poëzie, onbegrijpelijk voor wie alleen hoog-Arabisch kent, nog steeds Nabati, een ander woord voor Aramees. Ook de naam Mekka is volgens Luxenberg Aramees, en Koran (qur'aan) is een verarabisering van het Aramese qeryaan. Een qeryaan is wat in de Latijnse liturgie een lectionarium heet – stichtelijke lectuur voor de eredienst.

Luxenberg had meerdere redenen om het Aramese spoor te volgen. Eén daarvan is dat de Koran een eenzame tekst is.

Bij oude boeken kun je, als je er niet uitkomt, de hulp inroepen van andere teksten uit dezelfde taal en uit dezelfde periode. Maar bij de Koran zijn die er niet. De Koran is, afgezien van korte grafinscripties, de enige vroeg-Arabische tekst. Pas ruim een eeuw later verschijnt er een ander Arabisch boek, een biografie van de profeet.

Bij gebrek aan ander vroeg-Arabisch is Aramees de meest logische bron van parallelle teksten en leenwoorden, vooral voor theologische begrippen, die het Arabisch, tot dan toe zuiver een spreektaal, nog niet of onvoldoende had ontwikkeld.

Luxenberg ziet de korantaal als een mengsel van Arabisch en Aramees. Die twee talen lijken ongeveer op elkaar zoals Nederlands en Duits. Woorden kunnen dezelfde vorm hebben maar iets anders betekenen, zoals het Duitse dürfen, dat 'mogen', of bellen dat 'bellen' betekent.

Volgens Luxenberg zagen de oude interpretatoren en in hun kielzog later de westerse vertalers de korantaal aan voor zuiver Oudarabisch.

Daardoor raakten ze het zicht kwijt op Aramese invloeden. Als ze iets niet begrepen, dachten ze dat daar weinig aan te doen was, omdat de kennis van Oudarabisch nu eenmaal beperkt is.

Sommige westerse geleerden zagen wel Aramese invloeden maar hebben die nooit zo systematisch onderzocht als Luxenberg nu doet. Hij maakt bijvoorbeeld gebruik van het gegeven dat de meeste klinkers in de huidige korantekst later zijn toegevoegd, en dat daarbij fouten kunnen zijn gemaakt.

De beroemde koraninterpretatoren van de derde eeuw na Mohammed waren Perzen. Het Aramees, dat op zijn retour was, kenden ze mogelijkwerwijs niet. In elk geval begrijpen ze veel koranpassages niet, die Luxenberg wel opheldert via Aramees.

Luxenberg schat dat ongeveer twintig procent van de korantekst door de eeuwen heen verkeerd is begrepen. Het is moeilijker vast te stellen welke gevolgen dat heeft voor de boodschap van de Koran. Luxenberg vindt niet dat hij op dat terrein een taak heeft. Wel denkt hij dat zijn interpretaties soms een vriendelijker Koran opleveren.

Als voorbeeld noemt hij het woord qtl. In hoog-Arabisch is dat 'doden'. Maar in veel Arabische dialecten kan het ook 'slaan' betekenen, net als in het Aramees en mogelijk ook in Koran-Arabisch. Het is hetzelfde verschil als tussen het Nederlandse 'sla-sloeg-geslagen' en het dodelijke Engelse slay-slew-slain).

Collega-islamologen hebben soms kritiek op Luxenbergs taalkundige oplossingen. Zo probeerde koranvertaler Fred Leemhuis de paradijselijke maagden te redden. Hij is kritisch over Luxenberg, maar de andere Nederlandse koranvertaler, Hans Jansen, noemt hem een taalvirtuoos. Luxenberg zelf vindt dat hij gewoon zijn werk doet.

Luxenberg, slagvaardig: „Mijn critici beroepen zich op oude moslimcommentatoren die niet wetenschappelijk waren, en op een mondelinge overlevering van de korantekst die er niet is geweest.”

Het gesprek met hem is een fantastische aaneenschakeling van observaties over Arabische spreektaal en de Aramese resten daarin. Mocht hij hier en daar toch de plank misslaan, dan betekent dat nog niet automatisch dat zijn theorie fout is. Net zomin als de evolutietheorie schipbreuk lijdt wanneer de interpretatie van een oud bot niet klopt.

Critici wijzen erop dat de oude, voor-islamitische poëzie wél zuiver Arabisch is. Die zou daarom moeilijke korangedeelten kunnen verklaren, zonder dat je Aramees nodig hebt. Maar Luxenberg werpt tegen dat die poëzie pas eeuwen ná de islam is opgetekend en mogelijk dus is aangepast, zo ze al niet pas toen is vervaardigd.

Volgens hem – maar ook volgens de Franse geleerde Pierre Larcher in de bundel 'Die dunklen Anfänge' (zie de site) – is hoog-Arabisch een kunsttaal, die pas na de Koran is ontwikkeld en daarom ongeschikt is om de Koran te verklaren.

Hij vindt de Israëliische archoloog Y. Nevo aan zijn zijde, die onderzoek deed in de Negev-woestijn. Nevo schrijft dat er uit de voor-islamitische tijd wel heidense inscripties bewaard zijn in diverse Arabische dialecten maar niet in klassiek Arabisch.

In zijn kritische kijk op de 'pre-islamitische poëzie' krijgt Luxenberg steun van een grondlegger van de moderne Arabische literatuur, de Egyptenaar Taha Hoessein. Al moest die zijn woorden herroepen onder druk van de moslim-orthodoxie.

Ten slotte heeft onlangs de Amerikaanse onderzoeker Jonathan Owens bij wijze van experiment uit vier representatieve dialecten een oer-Arabisch gereconstrueerd, dat fundamenteel anders is dan klassiek Arabisch.

Een prettige verrassing kwam uit Libanon. Een sjiiitisch tijdschrift, Al-Haya al-Tayyiba, prees onlangs Luxenberg en spoorde andere korangeleerden aan om zich ook in het Aramees te verdiepen.

Bij de discussie maken twee problemen het moeilijk, vast te stellen wie gelijk heeft: er is geen kritische editie van de Koran en evenmin een historisch, etymologisch Arabisch woordenboek. Iets soortgelijks ontbreekt ook voor de semitische taalfamilie als geheel en dat is vreemd, want in het semitische taalgebied is het eerste alfabet ontstaan, taal-historisch materiaal is er dus genoeg.

Luxenberg daarover: „Ik vraag me af wat die islamologen al die tijd hebben uitgevoerd.” Bij de conferentie in Berlijn, die met subsidie van het Europees Wetenschapsfonds totstandkwam, kwam ook de vraag aan de orde of er zo'n kritische koranuitgave moest komen.

Luxenbergs echte uitsmijter komt nog: „Ik heb concrete aanwijzingen dat de Koran in eerste opzet is geschreven met Aramese letters en ik sluit niet uit dat ook de tekst zelf teruggaat op een Aramese oertekst.” Hij wil dat in de nabije toekomst bewijzen.

Met medewerking van Thomas Milo

Sporen van islamitische kerstnacht

door Eildert Mulder

Het is een van de kortste koranhoofdstukjes, soera 97. Het lijkt meer op een gedichtje dan op proza, de vijf verzen rijmen. Koranvertalers zijn het oneens over de naam, lailat al-qadr.

De Nederlandse koranvertaling van Kramers maakt er 'nacht van de maat' van. Anderen vertalen met 'nacht van de bestemming'. De korte tekst kent meer onduidelijkheden. Toch lijkt het voor orthodoxe moslims geen twijfel dat de 'neerzending' van de Koran bedoeld is. Hoewel het heilige boek in de mini-soera niet wordt genoemd, de Arabische tekst spreekt neutraal over 'het' o 'hem' (vertalers maken er soms om onduidelijke redenen 'haar' van).

De Duitse taalkundige Christoph Luxenberg denkt dat dat 'het' of 'hem' niet de Koran maar het Christuskind is. Volgens hem verwijst het hoofdstukje naar de manier waarop christenen in het Midden-Oosten de kerstnacht doorbrachten.

Luxenberg (die onder een schuilnaam werkt) zorgde afgelopen zes jaar voor beroering met zijn theorie, dat de Koran niet is geschreven in zuiver Arabisch, maar dat er resten in zijn te vinden van een andere, verwante taal: het Aramees. Dat was 1500 jaar lang cultuurtaal nummer één van het Midden-Oosten. Via toepassing van zijn methode op soera 97 komt hij tot een compleet andere uitleg dan de gebruikelijke.

Het is een detailstudie, die goed laat zien hoe Luxenberg te werk gaat bij zijn historisch-taalkundige onderzoek. Om een kleinigheidje gaat het overigens niet, hoe nietig soera 97 ook mag ogen. Want volgens de traditionele uitleg liet God in de 'nacht van de neerzending' de Koran neerdalen van de hoogste naar de laagste hemel. Soera 97 levert de basis voor die opvatting.

In de kosmologie van die dagen bestond het heelal uit een soort flatgebouw, waarvan het bovenste gedeelte bestond uit zeven op elkaar gestapelde hemelen. Beneden bevonden zich eveneens zeven hellen en daartussen was de aarde. De onderste hemel is in die antieke voorstelling van de kosmos het gebied waar de sterren zich bevinden.

Toen de Koran was afgedaald tot de onderste hemel begonnen van daaruit bij stukjes en beetjes de openbaringen aan de profeet Mohammed, verspreid over een periode van 22 jaar.

Volgens de overlevering valt de 'nacht van de neerzending' in de nacht tussen de 26ste en de 27ste dag van de vastenmaand ramadan.

Het is het hoogtepunt van de ramadan. Veel moslims brengen die nacht wakend door. Heel bijzonder is de viering in Jeruzalem. Een geweldige mensenmassa dromt zich door de smalle straatjes van de oude stad naar het plein, waar eens de tempels van Salomo en Herodes stonden en nu de Rotskoepel en de Al-Aqsa moskee.

De band met de hemel is daar in die wakend doorgebrachte nacht van dubbele betekenis, vanwege de neerzending van de Koran maar ook omdat vanaf deze plaats Mohammed volgens de overlevering op een soort vliegend paard naar de hemel reisde. Via tussenpersonen onderhandelde hij daar met God over het aantal malen dat moslims per dag het salaatgebed moesten verrichten.

Je moet geen last hebben van slappe knieën, als je van de 'nacht van de neerzending' een kerstnacht wilt maken. Luxenberg bewandelt verschillende paden op weg naar dat resultaat.

De vanuit het Arabisch onduidelijke gedeelten van soera 97 probeert hij te begrijpen via het Aramees. Verder maakt hij gebruik van het gegeven dat in de oudste koranhandschriften vrijwel geen klinkers zijn aangegeven en dat de lettertekens voor medeklinkers meerduidig kunnen zijn. Het vroegste Arabisch bevat namelijk een aantal totaal verschillende medeklinkers, die wel dezelfde vorm hebben. Puntjes onderscheiden ze van elkaar en in de oudste koranhandschriften ontbreken die 'diakritische' punten.

Die puntjes en de klinkers van de moderne koranteksten zijn later toegevoegd. Daarbij kunnen fouten zijn gemaakt, reden waarom Luxenberg zich vrij voelt om bij onbegrijpelijke passages zelf de klinkers opnieuw in te voegen en eventueel zelfs de medeklinkers anders te interpreteren door er andere puntjes bij te denken.

Als hij al die bewerkingen heeft uitgevoerd op soera 97 kijkt hij welk licht gewoonten van oude christenen kunnen werpen op de inhoud van de tekst. Ten slotte vindt hij steun voor zijn visie in overgeleverde berichten over het leven van de profeet.

Met zijn interpretatie van soera 97, hoe verrassend die ook is, schendt Luxenberg overigens in theorie geen taboe, want Jezus staat ook in de islam in hoog aanzien. Net als Mohammed geldt hij als profeet en gezant van God.

Ook de Koran besteedt flinke aandacht aan Jezus' geboorte, met een kleurrijk verhaal over de zwangerschap van Maria, het gevolg van een goddelijke ingreep, waaraan geen man te pas kwam. Het koranverhaal beschrijft Maria's paniek bij de bevalling, omdat ze vreest dat niemand haar zal geloven. Het Christuskind redt haar door vanuit de wieg aan de geschokte familie tekst en uitleg te geven.

Juist dit korangedeelte, waarover hij ook enige verhelderende opmerkingen maakt, bracht Luxenberg op het idee om in de Koran verwijzingen naar een kerstliturgie te zoeken. Hij denkt die te hebben gevonden in soera 97.

Luxenberg is niet de eerste, die bij deze tekst associaties kreeg met kerst. De Engelse koranvertaler Bell en zijn Duitse collega Paret zaten ook al op dat spoor. Ze waren onder de indruk van de combinatie van engelen, nacht en vrede. Luxenberg voegt er nog drie begrippen aan toe, die hij in deze tekst verborgen ziet en die in de richting gaan van het bijbelse kerstverhaal. Het zijn de geboorte-ster, hymnen en nachtwakes, nocturnes.

Volgens Kramers luidt de vertaling van soera 97 luidt:

In de naam van God de Barmhartige Erbarmer.

Wij hebben haar nedergezonden in de nacht der Maat.

En wat doet u kennen wat de nacht der Maat is?

De nacht der Maat is beter dan duizend maanden.

In haar dalen neder de engelen en de Geest

met verlof van hun Heere

krachtens elke bestiering.

Heil is zij tot de opgang van de dageraad.

Luxenberg vertaalt, in tegenstelling tot Kramers, het woord qadr niet met 'maat' maar met 'lotsbestemming'. Hij vermoedt dat qadr op zijn beurt weer een vertaling is van het Aramese woord helqa.

Dat laatste woord heeft een bundel van betekenissen, die te maken hebben met lot, lotsbestemming, horoscoop en geboortester. Luxenberg denkt dat op deze plaats in soera 97 het Arabische qadr dezelfde, Aramese waarde heeft als helqa.

Luxenbergs verhaal is te technisch om in zijn geheel weer te geven. Belangrijk is de manier waarop hij de 'duizend maanden' in de vertalingen van Kramers en anderen interpreteert. Het is nogal duister. Wat kan de tekst ermee bedoelen dat een nacht beter is dan duizend maanden?

Hier neemt Luxenberg de vrijheid voor een andere medeklinker te kiezen. In de moderne korantekst staat sjahr, wat 'maand' betekent. Luxenberg leest hier sahar, wat een religieuze nachtwake of nocturne kan betekenen.

Luxenberg kan zich beroepen op oeroude koranteksten, waarin door het ontbreken van klinkers en onderscheidende puntjes geen verschil is te zien tussen sjahr en sahr, beide zien eruit als SHR.

Het zinsverband bepaalt welk woord er gelezen moet worden en daarover verschilt Luxenberg dus van mening met de oude moslimcommentatoren, op wie de vertalers zich baseren.

Uiteindelijk komt Luxenberg tot een Duitse vertaling van soera 97, waarvan de Nederlandse weergave ongeveer als volgt is:

Wij hebben hem (= Jezus) in de nacht van de lotsbestemming (van de geboortester) laten afdalen.

Hoe weet u, wat de nacht van de lotsbestemming is?

Die nacht (=nocturne) is rijker aan genade dan duizend nachtwakes.

De engelen brengen daarin, met toestemming van hun Heer, allerlei hymnen ten gehore.

Vrede is die nacht tot het aanbreken van de ochtendschemer.

Met andere woorden, de met gebed, prediking en gezang doorgebrachte nocturne in de kerstnacht heeft meer waarde dan duizend andere wakes. Dat klinkt begrijpelijker dan de vergelijking tussen een nacht en duizend maanden.

Het woord 'hymne' haalt Luxenberg overigens uit het woord amr, dat normaal zoiets als 'bevel' betekent. In dit verband heeft het volgens hem dezelfde waarde als het Aramese memra, dat ook hymne kan betekenen.

Na zijn vertaling meldt Luxenberg dat volgens een overlevering Mohammed de langste nacht van het jaar een wake hield. Dat zou hij hebben gedaan toen hij nog geen profeet was.

Voor de oude Midden-Oosterse christenen was de langste nacht de kerstnacht, die ze wakend doorbrachten. Volgens een andere overlevering zonderde Mohammed zich jaarlijks een maand af in een hol, in een rituele toestand van tahannuth, wat volgens Luxenberg een Arabische verbastering is van een Aramese, christelijke liturgische term.

Luxenberg concludeert dat Mohammed, als die verhalen kloppen, moet zijn opgegroeid in een christelijk milieu. Een beetje voorzichtigheid is wel geboden. Juist mensen als Luxenberg zullen als eersten ertegen waarschuwen om overleveringen over de profeet te gemakkelijk gezag toe te kennen.

Het Midden-Oosten lijkt in die dagen verder een soort laboratorium te zijn geweest van uiteenlopende vormen van monotheïsme. Dat waren lang niet allemaal joden en christenen. De grenzen zullen vaag zijn geweest. In zo'n situatie kan het dat iemand meedoet aan een ritueel van een godsdienst, waarvan hij strikt genomen geen aanhanger is.

Misschien ook zijn de wakes in de langste nacht veel ouder dan het christendom. In dat geval is het maar de vraag of Mohammed wakker bleef vanwege Jezus of om een ander motief.

Toch blijft het boeiend dat een verwijzing naar een voor-islamitisch, christelijk ritueel in de korantekst terecht is gekomen, vooropgesteld dat Luxenbergs analyse klopt.

Luxenberg vermoedt dat de veranderde interpretatie van soera 97 het gevolg is geweest van de toenemende verwijdering tussen christendom en islam, die historisch-politieke oorzaken had.

De grenzen waren op den duur wel afgebakend en daarmee lag het voor de hand dat ook het mooie gedichtje van soera 97 een andere uitleg kreeg, waarin niet Jezus maar de Koran centraal staat.

(met medewerking van Thomas Milo)

Dit verhaal is gebaseerd op een bijdrage van Luxenberg in de bundel 'Streit um den Koran. Die Luxenbergdebatte', Verlag Hans Schiler, Berlijn, 2005

De islam van de rotsen

door Eildert Mulder

De theorieën van dissidente islamologen doen denken aan revoluties in de kosmologie. Ze dwingen om verschijnselen in een totaal andere samenhang te zien. Dat is soms even moeilijk als het is voor mensen, die geloven in de platte aarde, zich voor te stellen dat de wereld een bol is, die tollend om de zon draait.

Over een aantal dingen zijn de dissidente islamologen, hun voorzichtiger vakbroeders en de islamitische orthodoxie het wél eens. Niemand zal beweren dat de islam begin zevende eeuw al bestond. Verder onderschrijft iedereen, dat begin negende eeuw de islam al aardig zijn uiteindelijke vorm had aangenomen.

Het dispuut gaat over de tussentijd. De orthodoxie baseert zich op een soort vier-eenheid: De Koran, de biografieën van de profeet, zijn overgeleverde uitspraken (hadieth) en de oude geschiedschrijvers.

Uit de combinatie van die vier bronnen creëert de orthodoxie een pijlsnel verlopende heilsgeschiedenis, die begint met de eerste openbaringen aan Mohammed, 610 na Christus. Hij sterft in 632. Veertig jaar daarna is er, volgens de orthodoxie, een Arabisch, islamitisch wereldrijk, dat zich uitstrekt van Pakistan tot Spanje.

Kritische geleerden koppelen die vier 'bronnen' (Koran, biografieën, hadith, oude geschiedschrijvers) van elkaar los. Ze constateren bijvoorbeeld dat er in de Koran weinig steun is voor de levensbeschrijvingen van de profeet, van wie het in de Koran onduidelijk is of hij Mohammed heet.

Het wordt nog ingewikkelder als het klopt dat de Koran niet in 22 jaar is geopenbaard maar in een langdurig proces is ontstaan. De Duitse taalkundige Luxenberg denkt dat er tussen de 'Mekkaanse' en 'Medinensische' hoofdstukken minimaal een eeuw zit.

Als dat zo is dan moeten er meer profeten zijn geweest, die in de biografieën zijn samengesmolten. Je krijgt dan een discussie als over Homerus, de schepper van de Ilias en de Odyssee, die mogelijk ook een verzamelnaam is geweest voor meerdere dichters.

Luxenberg staat niet alleen. In de jaren zeventig al veroorzaakte de Amerikaanse koranonderzoeker John Wansbrough opschudding met zijn theorie dat de Koran in een proces van eeuwen is ontstaan. Volgens hem is de Koran een Arabische aanpassing van geschriften van een joods-christelijke sekte en is Mohammed een geconstrueerde persoon.

Luxenberg en Wansbrough krijgen steun vanuit de archeologie. De Israëlische archeologen Yehuda Nevo en Judith Koren onderzochten religieuze inscripties van gewone mensen in rotsen en vergeleken die met oorspronkelijke opschriften op gebouwen. Het blijkt dat pas ruim een eeuw nadat volgens de biografen Mohammed overleed, de oorspronkelijke inscripties duidelijk islamitisch zijn. De rotsinscripties van gewone mensen volgen die ontwikkeling pas zo'n veertig jaar later.

Nevo overleed in 1992, Koren maakte het door hen samen begonnen boek *Crossroads to Islam* (zie de Trouwsite) af. Het kwam uit in 2003. Ze deden onderzoek in de Israëlische Negev-woestijn. In rotsinscripties zien ze langzaam de islam ontluiken. Dat gebeurt geleidelijk en, opmerkelijk genoeg, niet voor maar juist na de stichting van het Arabische rijk. Dat laatste is een complete omdraaiing van het beeld, dat orthodoxe moslims hebben.

Voor hen geldt dat Arabische rijk juist als een inlossing van Gods beloften in de Koran. De veronderstelde grote veroveringen na Mohammeds dood, waarin de moslimlegers het Perzische en Byzantijnse rijk vernietigend versloegen zijn voor gelovigen even nauw met de Koran verbonden als de biografieën van de profeet.

Maar Nevo en Koren vinden er weinig archeologisch bewijs voor. Ze denken dat de Byzantijnen hun Midden-Oosterse bezittingen vrijwillig hebben afgestoten, waarna Arabieren het vacuüm opvulden. Tot dezelfde conclusie komt de Duitse Iranist Volker Popp, via analyse van antieke munten.

Het nieuwe, Arabische rijk wilde een eigen godsdienst. De Arabische vorsten, die zich pas later kaliefen noemden, hadden een ruime keus.

Het Midden-Oosten moet een soort laboratorium zijn geweest van monotheïstische groepen. Vele, maar lang niet alle, kunnen worden ondergebracht onder de noemers van christendom en jodendom, orthodox of ketters.

Anderen zijn geen joden of christenen maar wel monotheïsten. Volgens Nevo en Koren hebben de kaliefen uit die groepjes de islam 'bijeengegemaakt'. Daarbij kunnen diverse profetische tradities zijn samengebracht. Dat alles gebeurde van bovenaf, vandaar dat de nieuwe religieuze concepten eerst verschijnen in officiële opschriften en pas tientallen jaren later in de rotsinscripties. Via taalkundige analyse van de inscripties onderscheiden Nevo en Koren drie periodes. De eerste noemen ze 'onbepaald monotheïstisch', de tweede 'Mohammedaanse' en de derde islamitisch. De Mohammedaanse periode is een tussenvorm, de inscripties missen dan nog veel theologische uitdrukkingen van de latere islam maar wel komt Mohammed erin voor.

De inscripties in de derde periode vertonen de trekken van een voldragen islam met het bijpassende jargon. Dat begint halverwege de achtste eeuw, 120 jaar na de 'dood van de profeet'.

Een belangrijk keerpunt naar 'Mohammedanisme' vormt de lange inscriptie in de Rotskoepel in Jeruzalem, gebouwd in 692, waar voor het eerst de uitspraak 'Mohammed is de gezant van God' voorkomt.

Of Mohammed in die inscriptie al een eigenaam is, is de vraag. Volgens Luxenberg luidt de vertaling: „Prijzenswaardig is de gezant van God”. Maar Nevo en Koren denken dat de Rotskoepel het startsein was voor een campagne, waarin Mohammed als eigenaam wordt gelanceerd. Die naam begint dan ook op munten te verschijnen.

De inscriptie gaat overigens volledig over Jezus. De theologie van de Koran is volgens Nevo en Koren afkomstig van de ook door Wansbrough genoemde 'joodse christenen', een groep die wel in Jezus als de messias geloofde maar niet als zoon van God.

De Byzantijnen verbanden hen uit Jeruzalem, waarna ze in het noord-oosten van het huidige Syrië hun ideeën en ook hun bijbelkennis zouden hebben doorgegeven aan Arabieren. De inscriptie in de Rotskoepel is volgens Nevo en Koren een goede samenvatting van de joods-christelijke theologie.

Veel Arabieren in de zevende en achtste eeuw waren, zo denken Nevo en Koren, nog zo vertrouwd met bijbelverhalen, dat de Koran die bekend lijkt te veronderstellen. Bijbelse vertellingen vormden de context voor de Koran, althans een deel ervan. Want de Koran lijkt ook te refereren naar andere, onbekende, waarschijnlijk Arabische verteltradities. Later fungeren vooral de biografieën van de profeet en zijn overgeleverde uitspraken als context voor de Koran. Het Arabische rijk wil dan zijn

eigen godsdienst en profeet en de kloof met christendom en jodendom wordt dieper.

Nevo en Koren botsten ook op veel polytheïstische inscripties, waarmee ze jammer genoeg weinig doen. Een leuk detail is wel dat geen ervan is opgeschreven in klassiek Arabisch, dat volgens de orthodoxe opvatting en die van conventionele, westerse oriëntalisten het oer-Arabisch is.

Ook ontdekken ze dat in de Negev polytheïsten en moslims of proto-moslims nog lang tussen elkaar hebben geleefd met ieder hun eigen godshuizen. Dat polytheïsme beleefde in de achtste eeuw zelfs nog een opleving, in een periode dat de islam of het 'Mohammedanisme' steeds duidelijker de allure van een staatsgodsdienst kreeg.

Nevo en Koren constateren nog iets opmerkelijks. Het polytheïsme, zoals dat staat beschreven in de biografieën kwam wel voor in de Negev, terwijl archeologen in de Hidjaaz, het gebied waarin Mekka en Medina liggen, daarvan geen sporen hebben gevonden, althans niet uit de periode waarin Mohammed zou hebben geleefd. De biografieën kunnen zich dus niet hebben afgespeeld in Mekka en Medina.

De oudste biografie dateert van halverwege de achtste eeuw. Dat die in het barre, afgelegen gebied van de Hidjaaz is gesitueerd heeft volgens Nevo en Koren een praktische, politieke reden.

In dichter bevolkte, centrale delen van het Arabische rijk zou er geweldige ruzie zijn uitgebroken tussen rivaliserende stammen, die alle om de eer zouden hebben gewedijverd dat de profeet één van hen was. Dat wilden de kaliefen vermijden, vandaar de postume verbanning van de profeet naar de kale Hidjaaz.

Geen kritische tekst

Volgens Wansbrough, Nevo en Koren is de canonisatie van de Koran pas eind achtste eeuw voltooid. De 'Mohammed-campagne' zou al een eeuw eerder zijn begonnen. Je zou dan haast verwachten dat de uiteindelijke korantekst vol met Mohammed zou staan, vanwege het belang dat de Arabische vorsten daarbij hadden. Dat is niet zo. Waren veel koranteksten eind zevende eeuw, al was de canonisatie nog niet voltooid, toch al te heilig om ze te veranderen? Zekerheid is er niet, omdat er geen kritische korantekst is, gebaseerd op de oudste handschriften. Het is zelfs onbekend of de oudste fragmenten de hele huidige tekst wel dekken.

De islam kan eigen Dode- Zeerollen goed gebruiken

door Eildert Mulder

Dissidente islamonderzoekers moeten tegen een stootje kunnen. Het valt op hoeveel emoties alternatief islamonderzoek kan oproepen, juist bij westerse islamgeleerden die zelf geen moslim zijn.

De in 1992 overleden Israëliische archeoloog Yehuda Nevo kon zichzelf niet meer verdedigen, toen een recensent van zijn in 2003 uitgekomen boek 'Crossroads to Islam' (zie Trouw-site en vorige aflevering) hem en co-auteur Judith Koren, beiden Joden, op een lijn stelde met ontkenner van de holocaust.

Ook andere kritieken zijn opvallend vaak tegen de persoon gericht. Tegenstanders van de Hamburgse taalkundige Christoph Luxenberg zoeken het vooral in neerbuigendheid.

Luxenberg denkt dat duistere gedeelten van de Koran niet vanuit het Arabisch, maar vanuit het verwante Aramees, destijds de cultuurtaal van het Midden-Oosten, kunnen worden opgehelderd. Bij de uitwerking van die gedachte sloop hij de nodige heilige huisjes en dat doet pijn, schijnbaar ook en misschien wel juist bij niet-islamitische wetenschappers.

Zo denkt hij dat de oudste delen van de Koran stammen uit de eerste helft van de zesde of misschien zelfs de tweede helft van de vijfde eeuw. Dat is ongeveer honderd jaar, voordat volgens biografen Mohammed geboren is, aan wie die teksten zouden zijn geopenbaard.

Hij schat het tijdsverschil tussen de oudste en jongste korangedeelten op minstens een eeuw, zodat ze moeilijk afkomstig kunnen zijn van één profeet of auteur. Luxenberg ziet soms dat er in oude gedeelten commentatoren uit een kennelijk latere periode het woord nemen, die van de tekst, die ze 'uitleggen', niets meer begrijpen.

Luxenberg: „De linkerhand wist later niet meer wat de rechter had geschreven.”

Maar zekerheid heeft ook hij niet, bij gebrek aan koranfragmenten uit de zesde of zevende eeuw. Het wachten is op een vondst van het kaliber van de Dode-Zeerollen.

De oudst bekende korangedeelten zijn overigens niet op perkament of papyrus bewaard gebleven maar in een tegelmozaïek in de Rotskoepel in Jeruzalem.

Tegenwoordig is dat achthoekige gebouw symbool bij uitstek van de Palestijnse zaak. Wat de Eilanden is voor Fransen, is de Rotskoepel voor de Palestijnen. Daar komt nog veel religieuze lading bij.

Ooit stonden hier de tempels van Salomo en Herodes. De plek is doortrokken van talloze legendes. Volgens sommige daarvan is hier Jezus gekruisigd, misschien ook begraven en wellicht zelfs ten hemel gevaren.

Op deze plek zou Abraham zijn zoon Izaäk bijna hebben geëxecuteerd. Adam gaf er namen aan de dieren en volgens de moslims begon er de nachtelijke reis van Mohammed naar de hemel op het roos Boerak. Het is het middelpunt van de wereld en in 2000 brak er de tweede Palestijnse intifada uit.

De Rotskoepel geldt als een van de grote monumenten van de vroege islam. Geen wonder dus, dat er in de tegeltekst korangedeelten voorkomen.

Voor het eerst is hier het tweede deel van de islamitische geloofsbelijdenis te lezen: Mohammed is de gezant van God. Het staat er iets anders: „Mohammed is de knecht van God en zijn gezant”. Aan het einde van de tekst lijkt het schijnbaar geen twijfel meer dat de islam al een gevestigde religie is want er staat: „De godsdienst is bij God de islam.”

Althans, dat staat er als je uitgaat van modern Arabisch, maar dat is riskant. Woorden kunnen gelijk blijven maar betekenissen schuiven in de loop van de tijd op. Het Nederlandse woord aardappel bijvoorbeeld bestond, als aanduiding voor de een of andere knol, al eeuwen voordat de huidige aardappel vanuit Zuid-Amerika in Europa zijn intrede deed.

Arabisch schuift even heftig als Nederlands of welke, willekeurige taal ook. Dat maakt het zo rampzalig dat er geen Arabisch historisch etymologisch woordenboek is.

Volgens kritische islamgeleerden is ook de tekst in de Rotskoepel pas verklaarbaar als je rekening houdt met betekenisverschuiving. De Arabische woorden voor 'godsdienst', 'islam' en zelfs 'Mohammed' betekenen, denken ze, in de Rotskoepel iets anders dan tegenwoordig.

Via een erg technisch betoog verklaren Nevo en Koren het woord 'islam' in de Rotskoepel als 'eenheid' of 'eendracht'.

Ook Luxenberg komt in een bijdrage aan de bundel 'Die dunklen Anfänge' (zie Trouw-site) uit op zoiets als harmonie, maar dan theologisch, harmonie met de heilige teksten. In beide gevallen staat 'islam' nog veraf van de latere, orthodoxe uitleg als 'totale onderwerping aan God'.

Het woord *din*, in modern Arabisch 'godsdienst', betekent hier zoiets als de 'juiste gang van zaken'. De Rotskoepel bedoelt dus nog niet te zeggen dat de godsdienst bij God de islam is, hoewel dat er wel exact zou hebben gestaan als het modern Arabisch was geweest.

Volgens de tekst dateert de Rotskoepel van het jaar 72 van de islamitische jaartelling. Dat is 692 na Christus, behalve als het getal 72 symbolisch is (72 maagden in het paradijs, volgens legendes 72 discipelen van Jezus, 72 leerlingen van Zaratoestra).

Maar in de buurt van 692 komt het wel want de bouwer is 'vorst der gelovigen' Abd Al-Malik, die ook op gedateerde munten staat.

Zowel aan de buiten- als de binnenkant van de Rotskoepel is een religieuze tekst aangebracht. De eerste bevat korte koranpassages. Binnen zijn langere teksten, die in de huidige Koran verspreid voorkomen, aan elkaar gekoppeld met korte tussenvoegsels.

De buitentekst gaat over God en de binnentekst over Jezus.

Islamgeleerden, die uitgaan van de orthodoxe visie, denken dat er al een erkende Koran was. Volgens hen zijn de citaten van de Rotskoepel met een theologische bedoeling samengevoegd, zoals een predikant met bijbelteksten doet.

Volgens anderen bestonden er alleen nog maar losse fragmenten van een 'proto-Koran in wording'.

Een derde mogelijkheid is, dat de teksten speciaal zijn ontworpen voor de Rotskoepel en later zijn opgenomen in de definitieve Korantekst. Dat lijkt de opvatting van Nevo en Koren, die denken dat Abd Al-Malik al een eigen staatsgodsdienst wilde stichten en in de Rotskoepel belangrijke theologische kernbegrippen lanceerde.

Hoe dan ook, de inhoud is duidelijk. God is één en heeft geen zoon, vertelt de buitentekst. Jezus is geen zoon van God, wel zijn knecht, profeet en gezant, zegt de binnentekst. Er staat vanuit islamitisch oogpunt geen onvertogen woord. De islam erkent dat er voor Mohammed profeten waren, onder wie Jezus.

Toch is het opmerkelijk, dat je een heilig gebouw wijdt aan een nieuwe godsdienst en dan de profeet van die godsdienst niet of nauwelijks noemt, terwijl je het wel uitgebreid hebt over Jezus.

Zowel Luxenberg als Nevo en Koren denken daarom dat de tekst christelijk is, zij het van een speciaal christendom, dat al leek op de latere islam. Nevo en Koren spreken van joods, Luxenberg van 'Arabisch-Syrisch-christendom'. Het is een christendom van de steppen en de woestijn, dat, net als later de islam, de drie-eenheid fel afwijst.

Blijft de vraag of in de Rotskoepel Mohammed al 'de knecht van God en zijn gezant' wordt genoemd. Nevo en Koren denken van wel. Ze horen het startschot voor een ontwikkeling, die uitmondt in de latere islam.

Maar volgens Luxenberg is in deze tekst Mohammed nog geen eigennaam maar een bijvoeglijk naamwoord, dat 'prijzenswaardig' betekent. Er staat dan: „Prijzenswaardig is de knecht van God en zijn gezant”. Uiteindelijk ontwikkelt dat adjectief zich tot eigennaam. Vanaf dan heeft de islam zijn eigen profeet en is het niet langer een 'steppen- en woestijnchristendom.'

In de Rotskoepel is het nog niet zover. Mohammed is daar, denkt Luxenberg, een adjectief bij Jezus, die ook elders in de Koran zowel 'knecht van God' als 'gezant van God' of 'profeet' wordt genoemd.

Er komt overigens wel een eigen profeet voor in de Koran, meestal een naamloze jij-figuur, die opdracht krijgt om dingen te zeggen en tot troost van God krijgt te horen, dat bekende profeten uit het verleden, zoals Mozes, Jezus, Abraham en anderen, het in hun tijd ook moeilijk hadden.

Luxenberg zegt dat er nog veel onderzoek nodig is maar wil, in antwoord op een vraag, wel een 'grove schets' geven. Hij onderscheidt in de Koran drie jij-figuren. In de oudste gedeelten staat de jij-figuur voor elk willekeurig 'gemeentelid'. Binnenkort wil Luxenberg aantonen dat de tweede jij-figuur een christelijke monnik is. Pas daarna wordt de jij-figuur profeet.

Naast die drie jij-figuren onderscheidt Luxenberg Mohammed-1 en Mohammed-2. Mohammed-1 is adjectief bij Jezus en Mohammed-2 is de profeet. Mohammed komt in de hele Koran niet vaker dan viermaal voor, volgens Luxenberg maar tweemaal als eigennaam.

Mohammed mag de profeet van de islam zijn, de profeet van de Koran heeft een verrassend korte naam: JIJ.

(Met medewerking van Thomas Milo)

Als een detective op zoek naar oer-koran

door Eildert Mulder

Een goede archeoloog kan na kundig bodemonderzoek al ongeveer raden wat er in de grond zit voordat het graven begint.

Voor het koranonderzoek door de Duitse taalwetenschapper Christoph Luxenberg geldt iets soortgelijks. Luxenberg denkt, overigens niet als enige, dat de Koran voorlopers heeft gehad. Volgens hem zijn die niet in Arabisch maar in Aramees schrift opgeschreven, in een tijd dat de Arabieren nog geen eigen schrift gebruikten.

Luxenberg komt tot zijn conclusie na grondige analyse van de huidige Koran. Hij heeft zelfs een schrij-out in zo'n Aramese 'proto-koran' geconstateerd, hoewel nog nooit een Aramees geschreven koranhandschrift is opgedoken.

Zo'n proto-koran zou, als hij nog eens wordt gevonden, een welkome ondersteuning zijn voor Luxenbergs theorieën. Volgens hem zit de huidige Koran vol met Aramese elementen, die latere moslimcommentatoren niet begrepen. Daardoor kwamen zij, en in hun kielzog westerse vertalers, tot een soms orakel-achtige tekstuitleg.

Het is aannemelijk dat zo'n in Aramese letters geschreven voorloper van de Koran, zelfs als de taal ervan in de kern Arabisch is, vol zit met Aramese invloeden. Gezien de status van het Aramees als cultuurtaal lijkt het uitgesloten dat zo'n tekst uit dát gebied en uit die periode geen Aramese

taaluitingen bevat.

Het ligt dan voor de hand dat ook de huidige Koran, zoals Luxenberg zegt, nog steeds een belangrijke Aramese dimensie heeft. Voor die conclusie heb je niet eens een feitelijk exemplaar van zo'n oer-koran nodig, het is genoeg dat je kan aantonen, dat die er moet zijn geweest.

Sceptici zeggen dat Luxenberg van een onwaarschijnlijk scenario uitgaat: er zou een Arabisch-Aramese mengtaal zijn geweest, die in een paar eeuwen spoorloos is verdwenen. Zo spoorloos, dat de commentatoren uit de negende eeuw de Koran, die in die mengtaal zou zijn geschreven, voor een flink deel al niet meer begrepen. De critici vragen zich af hoe dat kan.

Nu is die mengtaal niet helemaal weg, want Arabische dialecten zitten nog vol met Aramees.

Toch is misschien de term 'diglossie' een betere sleutel voor een goed begrip. Diglossie is een taalkundige situatie, die in de wereld veel voorkomt, waarbij er een spreektaal is voor alledaagse onderwerpen en een soms totaal andere schrijftaal, waaruit mensen putten bij abstractere gespreksonderwerpen.

Zulke wisselwerkingen bestaan er bijvoorbeeld in Algerije tussen Frans, hoog-Arabisch, Arabisch dialect en de Berbertaal. Suriname is een ander voorbeeld, mensen daar schakelen per situatie o onderwerp, soms midden in een zin, over van Sranantongo op Nederlands en omgekeerd.

In grote delen van het Midden-Oosten moet er, in de begintijd van de islam, zo'n wisselwerking zijn geweest tussen het gesproken Arabisch en het geschreven Aramees, de cultuurtaal – een oeroude traditie die in de moderne Arabische wereld voortbestaat in de vorm van net zo'n complexe relatie tussen hoog-Arabisch en de spreektaal.

De huidige Koran, zoals Luxenberg die ziet, is een afspiegeling van die situatie. Mocht er ook nog eens een in Aramese letters geschreven oer-koran worden gevonden, dan kan die het inzicht in de wisselwerking, destijds, tussen Arabisch en Aramees vergroten.

Luxenberg heeft dus geen concrete 'Aramese Koran' in handen, en zal hem, behalve als er een spectaculaire handschriftenvondst wordt gedaan, ook nooit te zien krijgen. Toch denkt hij al wel een overschrij out erin te hebben gevonden.

Hoe vind je een overschrij out in een tekst die je niet hebt?

Luxenberg doet zijn ontdekking bij zijn pogingen om de tegeltekst in de Rotskoepel in Jeruzalem te verklaren (zie vorige aflevering). Die tekst bestaat uit een bloemlezing van korangedeelten, alle over Jezus. Centraal daarin staat het begrip 'knecht van God' (in tegenstelling tot de 'zoon van God'), in het Arabisch abd-Allah (=Abdallah/Abdoellah) als aanduiding van Jezus.

Bij zijn zoektocht naar meer voorbeelden van Jezus/ abd-Allah stuit Luxenberg op koranhoofdstuk 72 vers 20. Zijn vertaling, dwars tegen de heersende opvatting in, komt in het Nederlands op het volgende neer:

...en dat, nadat de knecht van God (Jezus) herrezen was en hem (God) verder aanriep, ze (de mensen) voor hem op knieën vielen en hem bijna als een God vereerden, waarop hij zei: 'ik bid toch uitsluitend tot mijn Heer en erken toch zelf ook geen andere God dan hij?'

Volgens Luxenberg gaat dit vers over Jezus' opstanding. Zijn aanhangers zijn, zo vertelt het koranvers, zo onder de indruk van dat wonder dat ze hem als een god zien.

Waarna Jezus zegt dat hij alleen tot God bidt, dat hij geen andere goden erkent – en dus ook zelf geen god is, ook al is hij uit de dood opgestaan.

Geen enkele vertaler of oude moslimcommentator kwam ooit op het idee van deze lezing.

Dat ligt deze keer niet aan Arabische woorden die Aramees blijken te zijn. Het verschil zit hem volgens Luxenberg hier in een kopieerfout binnen een eerdere, in Aramese letters geschreven tekst, waarop dit korangedeelte zou zijn gebaseerd.

Andere vertalers komen tot duistere oplossingen, waarin de 'knecht van God' (die ze soms wel en soms niet als Mohammed aanduiden) door omstanders bijna kapot gedrukt wordt als hij opstaat om te bidden.

De vertalers geven toe dat ook zij het eigenlijk niet begrijpen. De crux zit in het woord (LBD). De Arabische woordstam (LBD) ligt in de betekenis sfeer van dringen, drukken, te hoop lopen. De oude islamitische commentatoren en de vertalers lopen daarmee vast in deze context.

Ook Luxenberg kan er niets mee. Maar dat verandert wanneer hij op het idee komt van een overschrijft, gemaakt door een kopiist van een voorloper in Aramees schrift van de Koran. Aramese letters verschillen van Arabische en daardoor krijg je ook andere verschrijvingen.

In het Aramees zijn er letters, die veel op elkaar lijken. Wetenschappers zijn daarop bedacht, als ze oude Aramese handschriften bestuderen. Een voorbeeld zijn de letters (L) en (E), waarbij (E) staat voor de Semitische keelklank 'ayn', die zowel in het Aramees als het Arabisch voorkomt.

In het Aramees lijken ze sprekend op elkaar, de L is een gespiegelde cursieve Latijnse L, de Aramese (E) ziet er exact hetzelfde uit, maar de steel is een fractie korter. Aramese kopiïsten zagen dat minimale verschil wel eens over het hoofd.

Aan het einde van het Arabische koranvers staat dus tegenwoordig het door niemand goed begrepen woord (LBD).

Luxenberg denkt dat hij hier beet heeft. Dit korangedeelte krijgt namelijk wel een logische betekenis wanneer er niet (LBD) 'dringen' zou staan maar (EBD), met de betekenis 'dienen', oftewel hier „als een god behandelen”. Zo komt hij uiteindelijk bij zijn nieuwe vertaling.

In het Arabisch is een verschrijving van (EBD) naar (LBD) uitgesloten vanwege het grote verschil in vorm, maar in het Aramees ligt die dus juist voor de hand.

Luxenberg ziet daarom in deze passage een bewijs voor een eerdere koranversie in Aramees schrift, waarin een kopieerder (EBD) met (LBD) heeft verward.

Het is bijna een detectiveverhaal over de perfecte desinformatie. Want toen de Aramese kopieerfout eenmaal zijn weg naar de Arabische tekst had gevonden, kon hij daarin nauwelijks meer worden opgespoord.

Normaal gesproken zal namelijk geen Arabier of arabist bij (LBD) op het idee komen dat het wel eens (EBD) zou kunnen zijn. Daarvoor verschillen de Arabische (L) en (E) te sterk van elkaar en is er misschien ook te weinig samenwerking tussen specialisten in de betrokken talen.

Als Luxenberg gelijk heeft, is er op deze plaats in de Koran een schaduw te zien van een oer-koran in Aramees schrift.

Nu kun je op basis van één zo'n geval natuurlijk geen harde conclusies trekken. Dat kan pas als Luxenberg meer plaatsen vindt, waar hij met dezelfde analyse duidelijkheid kan verschaffen.

Luxenberg gaf al eerder aan dat hij zoekt naar aanwijzingen voor een Aramese oer-koran. Met zijn analyse in de bundel 'Die dunklen Anfänge' (zie Trouw-site) laat hij één van de instrumenten zien, die hem ten dienste staan: de valkuilen van het Aramese schrift voor kopiïsten.

Het heeft iets ironisch, dat een kennelijk Aramese kopiïst, wie weet een monnik, met zijn Aramese verschrijving eeuwenlang de weg tot begrip van een Arabisch korangedeelte heeft versperd.

Maar uiterekend die fout reikt nu een sleutel aan voor de mogelijke ontsluiting van het geheim van de proto-koran.

Met medewerking van Thomas Milo

Aramese letters leven voort in Mongolië

Aramees was bijna twee millennia de cultuur- en schrijftaal van het Midden-Oosten. Het verloor die positie vanaf de achtste eeuw geleidelijk aan het Arabisch. Het Syrisch- Aramese schrift kwam via uitgeweken nestoriaanse christenen nog wel terecht bij de Centraal-Aziatische Oeigoer-Turken, die het doorgaven aan de Mongolen. De communisten voerden later overal het cyrillische schrift in maar tegenwoordig probeert Mongolië het traditionele schrift in ere te herstellen: Aramese letters maar, net als Chinees, geschreven van boven naar beneden. Ook de eerste Ottomaanse sultans in Anatolië – het huidige Turkije – gebruikten privé nog generaties lang het van hun Centraal-Aziatische voorouders geërfde Syrisch-Aramese alfabet.

Koran bevat nieuws over het vroegste christendom

door Eildert Mulder

De geschiedenis van de islam kan vanuit veel invalshoeken worden verteld.

Een daarvan is het verhaal van een variant van het oudste christendom, die de theologische concurrentiestrijd verloor, vervolgens eeuwen een bestaan in de marge leidde als een stamgodsdienst voor nomaden, en ten slotte uitgroeide tot een wereldreligie, nadat die nomaden de macht hadden veroverd.

De kern van dat nomadenchristendom in de marge is terug te vinden in de Koran. Behalve de heilige schrift voor moslims is de Koran daardoor ook een unieke bron voor christelijke kerkgeschiedenis. Het boek bevat sporen van een christelijke theologie, die zich in de eerste eeuwen na Christus ontwikkelde in Syrië en later het onderspit dolf.

Die 'Syrische theologie' wees, net als later de islam, radicaal de goddelijkheid van Jezus af en had een eigen, sterk afwijkende verlossingsleer. Daarin speelde navolging een hoofdrol, en ook in de islam staat dat begrip centraal.

Karl-Heinz Ohlig is hoogleraar godsdienstwetenschap en kerkgeschiedenis aan de Universiteit van Saarland. Samen met de islamoloog Gerd Puin redigeerde hij het boek 'Die dunklen Anfänge', een meertalige bundel over de begintijd van de islam.

Ohlig, een gemoedelijke Rijnlander, beperkte zich niet tot de rol van begeleider. Hij schreef ook zelf een bijdrage, over wat hij Arabisch-Syrisch christendom noemt.

Het is de Arabische vorm, waarin het oude 'Syrische christendom' en de 'Syrische theologie' overleefden. De 'Syrische theologie' legde het af tegen het hellenistische christendom, dat vanaf de vierde eeuw de steun had van de machtige Romeinse en later van Byzantijnse keizers.

Een reeks Syrische theologen werd wegens ketterij veroordeeld. Hun tegenstanders maakten verbeterde jacht op hun geschriften, zodat hun ideeën voornamelijk nog fragmentarisch bekend zijn, meestal in de vorm van vijandige citaten.

De Syrische theologen kregen het vooral zwaar na het concilie van Nicea in 325. Ze konden toen niet langer openlijk zeggen dat 'Zoon van God' een eretitel is, verdiend door een perfecte levenswandel. Via bloemrijke beeldspraak probeerden ze dat verbod te omzeilen.

Maar, om niet in aanvaring te komen met de Byzantijnse machthebbers, moesten ze in elk geval de hellenistische terminologie overnemen. In het kielzog daarvan veranderden langzaam ook de ideeën.

Op den duur geloofden daardoor Syrische christenen niet alleen in woord maar ook echt in de goddelijke Drie-eenheid en de hellenistische verlossingsleer. Ook bij hen werd Jezus 'Zoon van God' in plaats van 'Knecht van God' (Abdallah).

Maar de oude, Syrische theologie overleefde, zo vermoedt Ohlig, bij Arabische stammen in het grensgebied tussen cultuurland en woestijn – zij het in een primitieve vorm, want een geestelijkheid kenden de Arabieren waarschijnlijk niet.

Ze waren vaak nomaden of halfnomaden. Dat verklaart misschien waarom juist bij hen het Syrische oerchristendom kon overleven. Ze waren tamelijk ongrijpbaar voor de officiële geestelijkheid en de overheden.

De weerslag van die christelijke Arabische stamgodsdienst en daarmee van de oude, Syrische theologie, is terug te vinden in de Koran en vooral ook in de mozaïektekst aan de binnenkant van de Rotskoepel in Jeruzalem.

Daarin is Jezus ineens weer volop een mens, een profeet en een knecht en geen zoon van God. De Rotskoepel wijst compromisloos de hellenistische theologie af.

Het is gebruikelijk om de tekst in de Rotskoepel, waarvan de onderdelen verspreid in de Koran terug te vinden zijn, te lezen als een islamitische polemiekt tegen het christendom. Het ligt ook voor de hand dat te doen, als je uitgaat van de klassieke islamitische geschiedschrijving en de diverse biografieën van de profeet Mohammed.

Volgens de biografieën kreeg Mohammed zijn openbaringen in een periode van 22 jaar, tussen 610 en zijn overlijden in 632. De Rotskoepel werd waarschijnlijk voltooid in 692, toen de moslims, volgens de latere geschiedschrijvers, al een (islamitisch) wereldrijk bijeen hadden veroverd.

Maar dissidente islamologen hebben sterke twijfels over die biografieën, die weinig steun krijgen vanuit de Koran. In de geschiedschrijvers hebben ze evenmin veel vertrouwen. Ze bestrijden dat Mekka en Medina in de ontstaansgeschiedenis van de islam de centrale rol hebben gespeeld die oude moslimhistorici deze steden toebedeelden.

Tegen de heersende opvatting in denken ze dat de islam is ontstaan in een geleidelijk proces dat pas in de negende eeuw zijn voltooiing bereikte, dus ruim een eeuw na de bouw van de Rotskoepel.

Pas toen kreeg het 'Arabische rijk', dat al in de zevende eeuw tot wasdom kwam, een uitgesproken islamitisch karakter.

Maar in de tijd van de Rotskoepel zagen de Arabische vorsten zichzelf nog als christenen, zo denken dissidente islamologen, die zich onder andere op muntopchriften baseren.

Vandaar dat Ohlig en ook anderen, zoals de taalkundige Christoph Luxenberg, de tekst van de Rotskoepel niet zien als een polemieek van islam tegen christendom, maar als een polemieek van christenen tegen andere christenen, over de natuur van Jezus en de Drie-eenheid. Pas later ontwikkelde het 'christendom van de Rotskoepel' zich tot de islam.

In de 'polemieek van de Rotskoepel' treedt voor het eerst na een lange periode van onderdrukking de oude, Syrisch christelijke theologie weer op de voorgrond, in een ongezouten, Arabische vorm, in een opschrift van een prestigieus gebouw. Met als krachtige boodschap: God is één en Jezus is een mens.

De begrippen 'Arabisch' en 'Syrisch' kunnen in dit verband verwarring zaaien, omdat de antieke betekenis anders is dan de moderne.

Het antieke Syrië omvatte het grondgebied van de moderne staten Syrië, Libanon, Israël/Palestina, Jordanië en een deel van Irak.

In tegenstelling tot tegenwoordig hadden de Midden-Oosterse landen, dus ook Syrië, aan het begin van de christelijke jaartelling nog geen uitgesproken Arabisch karakter.

Het gebied was etnisch, godsdienstig en taalkundig een lappendeken. Alle mogelijke talen en volkeren leefden door elkaar. Er moet verder een wirwar zijn geweest van monotheïstische en polytheïstische geloofsgemeenschappen.

Het Midden-Oosten kende twee grote politieke invloedssferen. Het westen, Groot-Syrië, was verbonden met het Oost-Romeinse, Byzantijnse rijk, het oosten (waaronder een groot deel van Irak) met het Perzische keizerrijk. Sommige gebieden waren provincies, andere genoten de status van vazal.

Die vazalstaten (zowel Byzantijns als Perzisch) lagen in het steppengebied en droegen een sterk Arabisch stempel. Toch blijft het moeilijk om ze zonder meer Arabisch te noemen.

Want ook daar was Aramees de cultuurtaal en soms ook Grieks. Arabisch was nog geen schrijftaal maar een verzameling van dialecten. De Koran bevat de eerste, grote geschreven Arabische teksten. Naar gelang de situatie spraken mensen thuis een al dan niet Arabisch dialect, in de kerk Aramees en in ambtelijke situaties Grieks.

De verdeeldheid van de christenheid maakte de toestand nog onoverzichtelijker. De eerste eeuwen van het christendom stonden in het teken van heftige theologische debatten over de vraag of Jezus mens was of God of allebei. Volgens de in het concilie van Nicea ontwikkelde officiële, door de keizer ondersteunde theologie had Jezus zowel een menselijke als een goddelijke natuur. Anderen hielden het erop dat hij alleen een god was en de derde groep zag Jezus zuiver als mens.

Alle drie deze visies hadden aanhangers in het Syrische gebied, maar als Ohlig het heeft over

Syrisch christendom bedoelt hij het geloof in de zuivere menselijkheid van Jezus.

Arabisch-Syrisch christendom is de vorm waarin de Syrische theologie overleefde in de steppen bij Arabische nomaden en halfnomaden.

Ohlig besteedt uitgebreid aandacht aan de disputen over de natuur van Jezus, maar hij vindt een andere controverse, over de verlossingsleer, minstens zo belangrijk.

Hij onderscheidt de Romeinse leer, die zegt dat het offer aan het kruis de verlossing is, en de hellenistische opvatting, die de menswording van God in Jezus centraal stelt.

Beide varianten gaan uit van de minstens gedeeltelijke goddelijkheid van Jezus.

Syrische theologen daarentegen zagen Jezus als een mens, die tot de uiterste consequentie van de kruisdood vasthield aan een deugdzame leefwijze, in dienstbaarheid aan God. In de navolging van dat voorbeeld is de verlossing te vinden.

Vanaf het concilie van Nicea in 325 kan de oude, Syrische theologie niet meer in onvermengde vorm worden uitgedragen. Daarom is het zo verrassend dat dat ruim drie eeuwen later wel gebeurt, in de Rotskoepel en de Koran.

Ohlig trekt twee conclusies. De eerste is dat het Arabische christendom al dateerde van voor het concilie van Nicea. Dat betekent dat er vier tot vijf eeuwen Arabisch christendom voorafgaan aan de tekst van de Rotskoepel.

Ohlig concludeert verder dat er, in tegenstelling tot wat wel wordt beweerd, geen relatie is tussen de islam en Syrische, christelijke 'ketteren', zoals Arius, veroordeeld in Nicea en Nestorius, veroordeeld in Efeze in 431. Arius benadrukte de menselijkheid van Jezus en in een mildere vorm deed Nestorius dat ook.

Maar beiden waren al veel sterker beïnvloed door de hellenistische theologie dan de koranteksten. Waarschijnlijker is daarom dat de Koran, in zijn teksten over Jezus, een Arabische variant van het oude, Syrische christendom verwoordt.

Onder de indruk is Ohlig niet van dat Arabisch-Syrische christendom: „Het is vooral Oude Testament, aangevuld met stamrechtspraak. Het doet denken aan het christendom van oude Germaanse stammen. Ik mis de mooie bijbelverhalen.”

Maar het blijft opwindend dat uitgerekend de Koran, als spreekbuis van de Arabisch-Syrische theologie, een lacune opvult in de kennis over het oudste christendom.

Met medewerking van Thomas Milo

Munten verraden een andere bakermat

door Eildert Mulder

Volgens iranist en numismaticus (muntkundige) Volker Popp komt het licht uit het Oosten en niet uit het Zuiden. De oorsprongen van de islam moeten, denkt hij, vooral worden gezocht in Iran en Irak en zeker niet in Saoedi-Arabië. Meer dan andere kritische islamkenners zet Popp de bestaande uitgangspunten van het islamonderzoek daarmee op zijn kop. Toch bedenkt hij niets nieuws, zegt hij. „Mijn werk bestaat uit het verbinden van bekende dingen.” Dat 'nederige' combinatiewerk levert wel een totaal ander geografisch perspectief en historisch scenario op voor de begintijd van de islam.

Tegenwoordig woont Popp in een idyllische omgeving van traditionele vakwerkhuisen, de Middeleeuwen van Tijn Uilenspiegel, met op de achtergrond wijnbergen, in de buurt van de antieke

Romeinse stad Trier. Nostalgie à la Anton Pieck, maar dan op zijn Duits.

Popp woonde ook op heel andere plaatsen. Hij heeft een avontuurlijk bestaan achter de rug. Terloops laat hij een foto van zichzelf zien uit begin jaren zeventig, als jongeman in een uniform van de Koerdische pesjmerga-strijders in Noord-Irak – met kalasjnikov-geweer. Hij legt uit dat hij via dit soort escapades toegang kreeg tot archeologische vindplaatsen waar kamergeleerden alleen van kunnen dromen.

Het was niet de enige keer dat hij in een Midden-Oosterse slangenkuil stapte. Later woonde hij nog jaren, uit vrije wil, met zijn vrouw in Libanon, hoewel daar een burgeroorlog woedde. Uit alles blijkt dat hij tot nog andere uitweidingen over het Midden-Oosten in staat is, maar vandaag is het onderwerp de Koran en de islam. Die andere dingen doet hij af als 'persoonlijke zaken'.

Toch legt ook hijzelf een verband tussen zijn Midden-Oosterse avonturen en zijn betrokkenheid bij het alternatieve koranonderzoek, als hij zegt: „De Arabische cultuur lijkt op een onderzeeboot, waarvan wij alleen de periscoop zien. Ik heb geprobeerd het Midden-Oosten beter te begrijpen via extreme ervaringen.”

Hij is wars van kamergeleerdheid, of zoals hijzelf zegt, „het hoogbegaafde jongetje, dat op zijn tiende al Chinees leert en verder de rest van zijn leven op de universiteit blijft hangen”.

En dat zelfs niet weet wat een collega op een naburig kamertje doet, zo gaat hij verder, want een van de problemen bij veel academisch onderzoek, ook op het terrein van de islam, is volgens Popp de versplintering, waardoor het onmogelijk is omvattende analyses te ontwikkelen.

In onze marathongesprekken over islam en Koran bepaalt hij van begin tot eind de agenda. Op volstrekt onverwachte momenten schakelt hij over van Duits op Engels of omgekeerd. Vragen stellen mag en heeft soms zelfs effect maar lang niet altijd.

Dat hij zich de afgelopen jaren zo intensief met de Koran heeft beziggehouden komt, vertelt hij, door Gerd Puin, arabist en islamoloog aan de Universiteit van Saarland.

Puin restaureerde in de jaren tachtig oeroude koranhandschriften, die bouwvakkers hadden gevonden in de moskee van de Jemenitische hoofdstad Sanaa. Hij werd ook geconsulteerd voor veilingen van zeldzame oosterse munten en dat bracht Puin in contact met Volker Popp.

Van het een kwam het ander. Toen Puin en Karl Heinz Ohlig, hoogleraar kerkgeschiedenis, besloten een bundel uit te geven met artikelen van dissidente islamkenners benaderden ze ook Popp. Hij kreeg in 'Die dunklen Anfänge' (zie website Trouw) een erepositie, met een openingsartikel van meer dan honderd pagina's.

In dat artikel verliezen alle traditionele ideeën over de ruimte en tijd van de oude islamitische geschiedenis hun betekenis.

De steden Mekka en Medina bijvoorbeeld hebben, denkt hij, geen rol gespeeld in de islamitische begintijd. De eerste vier kaliefen, die vanuit Medina zouden hebben geheerst, hebben volgens hem nooit bestaan, er is geen archeologisch bewijs en ook op munten komen ze niet voor.

Iran en de Perzische cultuur hebben bij de vorming van de islam een veel grotere rol gespeeld dan meestal wordt aangenomen. Voor die stelling krijgt Popp steun van de beroemde negentiende-eeuwse, Hongaarse islamoloog Ignaz Goldziher, al gaat die minder ver dan Popp.

Het Arabische Rijk was er, in de visie van Popp, al voordat de islam zich als een aparte godsdienst

had geprofileerd en de eerste Arabische vorsten waren christenen en geen islamitische kaliefen, zoals ze de geschiedenis zijn ingegaan.

De plaats van handeling lag ver ten noorden van Mekka en Medina: Irak, Iran, mogelijk zelfs Afghanistan, later in Jeruzalem en Damascus en ten slotte in Bagdad, maar nooit in Mekka en Medina.

Dat laatste is een wel heel radicale breuk met de traditie. Mekka, Medina behoren voor moslims en niet-moslims, deskundigen en leken tot het DNA van de islam.

Voor iedereen, die zich met de islam bezighoudt is het een volstrekte vanzelfsprekendheid om Mekka en Medina als de bakermat van die godsdienst te zien. In die visie is Mekka de geboorteplaats van de profeet Mohammed.

De beroemde Mohammed-biografie van Ibn Hisjaam, uit de negende eeuw, ondersteunt dat. Maar Popp vindt Ibn Hisjaam geen gezaghebbende bron. Volgens hem vertoont diens verhaal Perzische trekken en zijn er parallellen met de levensbeschrijving van de Perzische profeet Zarathoestra.

Niet de enige, maar wel heel belangrijke argumenten haalt Popp uit de wetenschappelijke bestudering van munten.

Die vertellen vaak een ander verhaal dan de oude, islamitische kroniekschrijvers. „Een muntopschrift is net een film”, zegt Popp. „Als er een verschil is tussen de munten en de geschiedenisboeken, dan kies ik voor de munten. Dat is het verschil tussen mij en de meeste andere islamologen. Die doen alles om het verhaal van de munten in overeenstemming te brengen met de historische boeken – en niet omgekeerd, zoals wel zou moeten.”

Een van de redenen dat Popp de voorkeur geeft aan munten is dat ze ouder zijn. De bekende Arabische geschiedschrijvers dateren van zo'n anderhalve eeuw later, de munten komen uit de tijd zelf.

Er zijn overeenkomsten tussen het werk van Popp en wat de Israëliische archeoloog Jehoeda Nevo deed in de Negev-woestijn (zie aflevering 5). Nevo bestudeerde inscripties in de rotsen, waarin mensen hun religieuze gevoelens weergaven.

Hij constateert een ontwikkeling van ongeveer anderhalve eeuw, waarin de rotsinscripties van strekking veranderen. Eerst zijn ze vaag monotheïstisch, pas op den duur nemen ze de trekken aan van de islam. Ook volgens Nevo was er eerst het Arabische Rijk en ontwikkelde daarin zich pas later in een geleidelijk proces de islam.

Wat Nevo deed met inscripties, doet Popp met munten. Enthousiast laat hij in een catalogus een munt zien uit de tijd van Muawiya, de stichter van de eerste kaliefendynastie van de Ummayaden. Detail: De Ummayaden noemden zichzelf, blijktens hun munten, aanvankelijk helemaal niet kaliefen, dat deden ze pas later.

Op de munt, die Popp laat zien, zijn het hoofd van Johannes de Doper, een duif en een kruis afgebeeld. Op een andere munt staan de Byzantijns-Griekse letters CION – geslagen in Zion, Jeruzalem dus. Er zijn munten waarop vissen zijn afgebeeld, een christelijk symbool bij uitstek, hoewel het ook bij de klassieke, polytheïstische godsdiensten voorkomt.

Hoe dan ook, vissen, kruis, Johannes de Doper, het ruikt niet echt naar de islam zoals we die nu kennen. Er wordt wel gezegd dat het van de grote tolerantie van de oude moslimvorsten tegenover

hun christelijke onderdanen getuigt dat ze al die symbolen op hun munten toelieten. En dat de moslims van die periode graag gingen vissen in het Meer van Tiberias. Dat afgehakte hoofd is dan weer van een verslagen vijand. De duif wordt in de muntcatalogi aangezien voor een jachtvalk of een adelaar.

Popp gelooft er niets van. „Het is nog nooit gebeurd dat overwonnenen bepaalden wat er op munten kwam te staan”, zegt hij. De vermeende valk liet hij aan een ornitholoog zien en ook die kon er alleen maar een duif van maken.

Popp trekt uit de muntopchriften de conclusie dat de eerste Ummayyaden-vorsten nog christenen waren en dat ze geloofden in een spoedig einde der tijden. Toen dat uitbleef veranderden meteen de symbolen op hun munten, die vanaf dat tijdstip niet meer uit Jeruzalem maar uit Damascus komen.

Is hij niet bang voor vervalsingen, die hem en andere onderzoekers volkomen op het verkeerde spoor zouden kunnen zetten?

Popp: „Toeristen kun je bedonderen, experts niet. Met chemische analyses zoals een ionentest kun je precies nagaan uit welke regio een munt afkomstig is. Elke regio heeft specifieke fysische eigenschappen. Van een munt uit Wales kun je daarom uitsluiten dat die bijvoorbeeld uit Italië komt. De muntenverzamelingen uit het Midden-Oosten zijn ongeveer vanaf 1830 aangelegd, zonder bijbedoeling. Ze vormen daarom objectief bewijsmateriaal.”

De afbeelding van de munt met de eerste Ummayyaden-vorst Muawiya vond hij in de Israel Exploration Journal. Popp: „Daarin staan alle opgravingen sinds 1950 beschreven. Maar arabisten kijken er niet in. Ik doe dat wel, zoals ik ook Goldziher lees. Bij mij staat dat soort literatuur niet te verstoppen in de boekenkast. De feiten die ik zo opduik, kan ieder ander ook vinden en verifiëren.”

Want daarin schuilt toch wat ironie, Popp heeft jaren zijn leven gewaagd op de gevaarlijkste plaatsen van het Midden-Oosten, om te ontdekken dat bijna alle belangrijke informatie vlak om de hoek te vinden is.

Met medewerking van Thomas Milo

Een kalief die een christen verslaat? Welnee, Johannes de Doper!

De Duitse numismaticus Volker Popp beschrijft munten als een film. Dat de duiding sterk kan verschillen, legt hij uit in een artikel in het Duitse kerkblad Imprimatur (mei 2004). De hiernaast afgedrukte afbeelding staat op munten, waarvan een aantal in Damascus is gevonden. Ze dateren van halverwege de zevende eeuw of iets later, toen volgens de traditionele opvatting kaliefen heersten over een pas veroverd Arabisch, islamitisch wereldrijk. In catalogi is de afgebeelde persoon soms een 'heersersfiguur' en dan weer een koopman. Volgens de ene catalogus draagt hij in zijn linkerhand een afgeslagen hoofd en is de vogel een adelaar. Volgens de andere is het hoofd een wierookvat en de vogel een valk. Alle catalogi noemen het islamitische munten. Popp vindt dat onverenigbaar met het kruis op de voorkant. Volgens hem is het hoofd van Johannes de Doper en is de vogel een duif. Beide symboliseren ze de doop van Jezus in de Jordaan. Zijn conclusie: het zijn christelijke munten en de heersers die ze uitgaven, waren dus ook christenen en geen islamitische kaliefen. Hij ziet er een ondersteuning in voor zijn stelling dat het 'Arabische Rijk' pas later islamitisch is geworden.

Die fameuze Arabische veldtocht is een fabel

door Eildert Mulder

het Perzische rijk werd niet veroverd door moslimstrijders vanuit het Arabische schiereiland. Er was een omwenteling van binnenuit, waarbij de Arabische etnische minderheid in het imperium de macht overnam.

’Ik voel me als iemand, die een steen in de eendenvijver gooit. De eenden liggen op het droge te zonnen. Maar als ze de steen uit het water hebben opgedoken, zijn ze veranderd.’

Met de eenden bedoelt iranist en muntkundige Volker Popp westerse islamologen die de orthodoxe lezing over de begintijd van de islam op alle hoofdpunten vrijwel klakkeloos overnemen.

Hij wil ze wakker schudden, maar richt zijn kritiek tevens op andere wetenschappers die wél kritisch staan tegenover de traditie, maar ervoor terugschrikken om een stevige eigen theorie te ontwikkelen. Hij verwijt hen besluiteloosheid. „We moeten het initiatief niet weggeven aan fundamentalistische islamo-priesters.”

Popp zelf ontvouwt zijn vergaande visies zonder enige angst. Bijvoorbeeld over de vraag hoe de Arabieren het machtige Perzische Rijk hebben kunnen verslaan, een van de grote raadsels van de oudste islamitische geschiedenis. Zijn antwoord is even eenvoudig als verrassend: dat hebben ze nooit gedaan.

Vast staat, ook voor Popp, dat de Perzische dynastie van de Sassanieden begin zevende eeuw het Perzische wereldrijk regeerde. En dat de Sassanieden enige tientallen jaren later waren afgelost door Arabische heersers.

Maar wat gebeurde er in de tussentijd? De gangbare geschiedschrijving wil dat ongeregelde Arabische moslimkrijgers vanuit wat nu Saoedi-Arabië is, in een fameuze veldtocht de toenmalige supermacht vernietigend versloegen.

Met als belangrijkste wapens hun religieus geïnspireerde geestdrift en doodsverachting. Binnen de islamitische traditie is dat laatste bijna een geloofswaarheid. De vermeende overwinningen op Byzantium en Perzië, toentertijd supermachten, gelden als wonderen die de boodschap van de nieuwe godsdienst islam bekrachtigen.

Volker Popp vindt een ander scenario waarschijnlijker. Het Perzische leger leed inderdaad een vernietigende nederlaag. Alleen niet tegen Arabische moslimstrijders van het Arabische Schiereiland, maar tegen het leger van de andere supermacht uit die tijd: het Byzantijnse Rijk. Dat staat historisch vast.

Het gebeurde uitgerekend in het jaar 622, waarin volgens de traditionele geschiedschrijving de profeet Mohammed vanuit zijn geboortestad Mekka uitweek naar Medina. Om die reden geldt 622 als het begin van de moslimjaartelling. De ’vlucht’ van de profeet werd bekend als de hidjra.

Die Perzische nederlaag tegen de Byzantijnen in 622 leidde niet tot de ondergang van het Perzische Rijk, maar, volgens Popp, tot een wisseling van de wacht. Vanaf dat moment namen binnen het ontredderde Perzische imperium inheemse, christelijke Arabieren de macht over van de Perzen. Ze vulden een machtsvacuüm op. De nieuwe, aanvankelijk slechts lokale Arabische heersers zetten op hun manier de traditie van het Perzische Rijk voort. Pas veel later werd hun imperium, met terugwerkende kracht, bekend als het islamitische kaliefenrijk.

Mede als gevolg van de traditionele geschiedschrijving leeft nog wel eens de voorstelling dat Arabieren zich pas ná de komst van de islam massaal zouden hebben gevestigd in de gebieden waar

nu landen als Irak en Syrië liggen. In werkelijkheid waren er in het Midden-Oosten al eeuwen eerder koninkrijken die helemaal of gedeeltelijk Arabisch waren. Vooral het – christelijke – koninkrijk Hira in het zuiden van het huidige Irak was een belangrijke vazal van het Perzische Rijk.

De zienswijze van Popp is een breuk met de gangbare geschiedschrijving. Die beschrijft wél een grote veroveringsveldtocht, uitgevoerd door Arabische moslimlegers vanuit Mekka en Medina, die de grondslag legden voor het wereldrijk van de kaliefen. Maar die lezing van de gebeurtenissen is gebaseerd op kroniekschrijvers van twee eeuwen later, die in opdracht van een nieuwe heersersdynastie een politiek en theologisch getinte heilsgeschiedenis ontwierpen, die geen archeologische ondersteuning kent.

Het Perzische imperium telde vele etniciteiten. Tot 622 hadden de Perzen over dat bonte geheel de leiding. Het vorstenhuis was Perzisch en de Perzische religie van Zarathoestra was staatsgodsdienst.

Het was niet de enige godsdienst: onder de bevolking waren christendom en boeddhisme populairder, het christendom in het Arabische westen en het boeddhisme in het oosten. Beide godsdiensten krijgen na de nederlaag van de Sassanieden tegen de Byzantijnen een grotere invloed binnen het Perzische Rijk.

Het Perzische Rijk was groter dan het huidige Iran. Ook aanzienlijke gedeelten van wat nu Irak is en Afghanistan en Tadzjikistan behoorden ertoe. De Arabieren vormden in dit geheel een belangrijke etnische groep. Ze woonden vooral in Irak maar ook oostelijker, deels door deportaties.

Want het Perzische Rijk hield er dezelfde onderdrukingspraktijken op na als later de Sovjet-Unie tegen Tsjetsjenen, Wolgadijters, Krimtataren en andere niet-Russische minderheidsvolkeren.

Die deportatiepolitiek had de dynastie van de Sassanieden niet echt populair gemaakt, zeker niet bij de Arabieren.

Popp is geneigd een verband te leggen tussen de prominente aanwezigheid van Mozes in de Koran en die ballingschappen. Mozes is de held van de uittocht van de Israëlieten uit Egypte.

Popp: „De Mozesgeschiedenis is een verhaal voor ballingen. Mensen in ballingschap hebben een verlosser nodig.”

Hij denkt dat de ergernis en wanhoop, maar ook de hoop op verlossing nog op een andere manier doorklinken in de Koran, in het hoofdstuk Al-Roem (de Byzantijnen).

Het is een van de zeldzame plaatsen, waarin de Koran het direct lijkt te hebben over historische gebeurtenissen. Er staat dat de Byzantijnen een nederlaag hebben geleden, maar dat ze binnen negen jaren weer zullen winnen en dat de gelovigen dan blij zullen zijn.

Begin zevende eeuw woedt er een grote oorlog tussen het Byzantijnse en het Perzische Rijk, met als belangrijkste frontgebieden Syrië, Palestina en Egypte.

De Koran lijkt daarop te doelen. De strijd verloopt eerst rampzalig voor de Byzantijnen. De diepste vernedering is de verwoesting van de kerk van het heilige graf in Jeruzalem. De keizer staat in zijn hemd; hij geldt namelijk als de beschermer van de heilige christelijke plaatsen maar de Perzen hebben aangetoond dat hij tegen die kerntaak niet is opgewassen.

En dan slaat hij ineens, totaal onverwacht, vernietigend terug. Het is echt de kleine David, die reus Goliath velt, en precies dat beeld gebruikt de keizer later ook in zijn propaganda, onder andere op

de munten die hij laat slaan.

De genoegdoening is compleet als de keizer het belangrijkste heiligdom van de Zarathoestra-cultus verwoest, de vuurtempel in Gandak.

Popps visie dat inheemse, christelijke Arabieren in het Perzische Rijk de macht overnamen, heeft als voordeel dat er geen vergezochte verklaringen nodig zijn voor een spectaculaire veroveringstocht van ongeregelde woestijnnomaden, die militair zeer onwaarschijnlijk was.

Maar Popp's belangrijkste argument is niet de logica. Hij heeft hardere bewijzen in handen, in de vorm van munten en inscripties.

Via de wetenschappelijke bestudering van Arabische munten uit de zevende eeuw, gevonden in Iran, doet Popp zijn ontdekkingen, die de gangbare geschiedschrijving tegenspreken.

Zo treft hij op de munten geen namen van grote clans uit het Arabische schiereiland aan, wat pleit tegen een grote veldtocht vanuit Mekka en Medina tegen het Perzische Rijk.

Daarmee ook moeilijk te combineren is dat de Arabische namen op de munten soms Perzische uitgangen hebben. Zoals je in Rusland en andere delen van het voormalige Russische keizerrijk en de Sovjet-Unie nog steeds van oorsprong Arabische namen hebt met Russische uitgangen, zoals als Rachmaninov, Achmatova of Noerejev.

Hun namen duiden erop dat ze afstammen van Turkse Tataren, die oorspronkelijk Abdarrahan, Ahmad en Noeri heetten en een Russische verfkwest over hun naam hebben gehaald.

Op een van de munten uit de zevende eeuw waarover Popp het heeft, heeft zich op soortgelijke wijze een Zoebairan vereeuwigd. Dat is de Arabische naam Zoebair met de Perzische uitgang -an.

Het lijkt niet aannemelijk dat een trotse, Arabische veroveraar van het Perzische wereldrijk meteen zijn naam veriraniseert. Dat lijkt eerder het gedrag van een onderworpen.

Op die zevende-eeuwse munten komt verder het woord hidjra helemaal niet voor.

Popp is niet verbaasd: volgens hem is de hidjra niet historisch maar een in de achtste eeuw door de politiek-theologisch gemotiveerde geschiedschrijvers verzonden verhaal.

Een opgraving in Israël leverde een aanwijzing op dat ook Mu'aawia, de grondlegger van de vorstendynastie van de Ummajaden, kennelijk niet op de hoogte is geweest van de 'vlucht' van de profeet Mohammed uit Mekka.

In de thermische baden van Gadara, gerestaureerd in de tijd van Mu'aawiya, staat een dubbele datering. Het aangegeven Byzantijnse fiscale jaar komt overeen met 664 na Christus. Het staat gelijk aan wat het monument 'het jaar 42 volgens de Arabieren' noemt. De Arabische jaartelling begint dus inderdaad in 622.

Volgens Popp zou hier zeker de hidjra van de profeet zijn genoemd, als die inderdaad een historische gebeurtenis was geweest. Maar kennelijk is het beginpunt voor de 'jaartelling volgens de Arabieren' de Byzantijnse zege op de Perzen en niet de hidjra.

Op de inscriptie in Gadara draagt Mu'aawia overigens niet de titel kalief maar 'abd-allah', knecht van God. Dat laatste is een antwoord aan de van hun macht beroofde Sassaniedenvorsten die

zichzelf als goddelijk beschouwden.

Maar vanaf dat moment gaat het debat vooral tussen de nieuwe, dan nog christelijke Arabische vorstendynastie en Byzantium, eveneens christelijk maar van een duidelijk andere signatuur.

Het debat wordt gevoerd in de vorm van oorlogen, maar ook door propaganda op munten, het massamedium bij uitstek dat de oudheid kende.

Inzet is de brandende vraag bij welke 'knecht van God' het christelijke Zion in goede handen is: bij de Arabische 'abd-allah' of de Byzantijnse 'servus dei'. De strijd gaat voorlopig tussen christenen en andere christenen; dat is eveneens te zien op de Arabische munten uit die tijd, want ook die staan nog vol met christelijke symbolen.

De halve maan en Mohammed komen pas veel later in beeld.

Met medewerking van Thomas Milo.

Sjiïeten hebben oudere papieren dan soennieten

door Eildert Mulder

De meerderheid bepaalt, dat geldt ook voor de beeldvorming over de islam. Sjiïeten vormen binnen de islam een minderheid van wereldwijd tien procent. De soennieten zijn met 90 procent overweldigend in het voordeel.

Misschien vandaar de neiging, ook bij veel westerse islamologen, om de sjiïa af te doen als een latere afwijking van de soennitische, 'orthodoxe' islam. Kritische islamkenners verzetten zich daartegen. Sommige denken dat juist de sjiïa een oude vorm van de islam heeft bewaard.

Waarschijnlijk speelt bij de miskennis van de sjiïa mee dat de belangrijkste Europese koloniale mogendheden in hun wingewesten voornamelijk soennitische moslims aantro en. Dat gold voor de Britten in India, de Nederlanders in Indonesië, de Fransen in Noord- en West-Afrika en de Russen in Centraal-Azië.

De soennitische geloofsbelijdenis luidt: „Er is geen god behalve God en Mohammed is de gezant van God.”

De sjiïeten vervolgen: „En Ali is de wali van God.” Wali kan 'voogd' betekenen. Je krijgt dan zoiets als 'de door God aangewezen voogd.' Deze toevoeging aan de soennitische belijdenis doet gekunsteld aan. Ze lijkt er aan vastgeplakt. Dat versterkt het imago van een latere afwijking van de soenna.

Ali de Wali was volgens de traditie de schoonzoon van Mohammed. Hij was getrouwd met diens dochter Fatima. Mohammed zou kort voor zijn overlijden Ali hebben aangewezen als zijn opvolger, niet als profeet maar als leider van de jonge moslimgemeenschap. Mohammed zou verder hebben geoordeeld dat toekomstige imams (zo noemen sjiïeten de leiders van de moslimgemeenschap, soennieten spreken van kaliefen) moeten afstammen van Ali en Fatima.

De soennieten zijn het daarmee oneens. Als dan de sjiïeten aan de geloofsbelijdenis toevoegen dat Ali de 'voogd' van God is, dan lijkt het er wel wat dik op te liggen.

Maar er is er ook een andere uitleg mogelijk, waarin geen persoon met de naam Ali voorkomt. Daardoor krijgt de sjiitische 'toevoeging' een andere betekenis.

Bij 'Ali' kan het taalkundige verschijnsel zijn opgetreden dat een bijvoeglijk naamwoord op den duur in de beleving van mensen veranderde in een eigennaam.

Volgens de Duitse taalkundige Christoph Luxenberg is dat met 'Mohammed' gebeurd. Mohammed betekent letterlijk '(intens) geprezen'. De oorspronkelijke betekenis van de geloofsbelijdenis zou volgens Luxenberg niet 'Mohammed is de gezant van God' zijn geweest maar: 'Geprezen is de gezant van God'.

Luxenberg heeft het niet over Ali. Maar de analogie ligt voor de hand. Ali betekent 'verheven'. Ook Ali kan oorspronkelijk een adjectief zijn geweest, waardoor je niet 'Ali is Gods voogd' moet lezen, maar 'verheven is Gods voogd'.

De sjiitische geloofsbelijdenis gaat dan niet langer over de vraag, wie de vorst van de moslims moet zijn, maar welke (hoge) status hij geniet. Even aangenomen dat 'Gods voogd' inderdaad duidt op de imam/kalief, wat sjiieten geloven.

Met die andere interpretatie is tevens de ongelukkige band doorsneden met apocriefe verhalen over de begintijd van de islam, waartoe ook de geschiedenis van Mohammeds belofte aan Ali behoort.

Of de sjia een zin heeft toegevoegd aan de geloofsbelijdenis valt overigens nog te bezien. Misschien heeft juist de soenna het tweede gedeelte weggelaten.

Het meningsverschil lijkt hoe dan ook verouderd en theoretisch. Er zijn al vele eeuwen geen kaliefen/imams meer en er is al ruim duizend jaar geen nakomeling van Ali en Fatima gesignaleerd.

De twaalfde en laatste imam houdt zich volgens de sjiieten verborgen in de Iraanse bergen en zal samen met Jezus aan het eind der tijden verschijnen. Het zijn galmen uit een ver verleden en een zo mogelijk nog verdere toekomst, die met de realiteit van vandaag weinig te maken hebben.

Toch klopt dat niet helemaal. Resten van het verschil in visie op de imams/kaliefen lijken voort te leven in de manier waarop de geestelijkheid is georganiseerd in de twee hoofdrichtingen van de islam.

Bij de soenna zijn, althans in theorie, geestelijken gelijkwaardig. De sjia daarentegen kent een hiërarchie, met aan de top groot-ayatollahs. Sinds de islamitische revolutie van 1978 van de ayatollah Khomeini staat er bovendien aan de leiding van (het sjiitische) Iran de wali-al-faqih, wat zoiets betekent als 'geestelijke gids'.

De wali-al-faqih lijkt op een 'priesterkoning' (overigens zonder erfopvolging), die het dagelijkse regeren overlaat aan de president maar scherp de islamitische koers in de gaten houdt en, als het erop aan komt, de macht heeft.

Het benadert misschien de positie van de eerste twaalf imams. Vooral de 'imam' Khomeini (zel noemde hij zich niet imam maar hij liet wel toe dat anderen dat deden) was voorwerp van een blinde verering.

Toch staat de wali al-faqih niet op hetzelfde niveau als de eerste twaalf imams. Want volgens

sjiïeten hadden die laatsten ook spirituele gaven, ze hadden goddelijke inspiratie bij de uitleg van openbaringen. Het waren een soort priester-koning-halfprofeten.

In de soennitische islam is de kalief bescheidener. Hij is de 'opvolger van de profeet', maar alleen als politiek leider. Maar had de kalief in de begintijd ook al die beperkte betekenis of leek hij toen meer op de sjiïtische imam?

De Koran biedt geen uitsluitel. 'Kalief' komt er acht maal in voor, tweemaal in enkelvoud en zes keer in meervoud. Zowel Adam als koning David is 'kalief op aarde'.

Dat laatste zou erop kunnen duiden dat kalief inderdaad een vorstentitel is. Zeker is dat niet. De mystieke soefidichter Ibn Arabi bijvoorbeeld geeft een andere, niet-politieke uitleg. Kaliefen zijn bij hem mensen met een ziel, die zo zuiver is dat hij lijkt op een perfect geslepen spiegel waarin God zichtbaar wordt.

De Deense, in de VS werkende islamologe Patricia Crone gooide in de jaren zeventig een knuppel in het hoenderhok met haar boek 'God's calli'. Daarin doet ze een ontdekking: in oude teksten staat niet 'kalief (opvolger) van de profeet' maar 'kalief van God'.

Dat betekent twee dingen. De idee als zou kalief 'opvolger van Mohammed' betekenen is van later datum. Kalief kan, in deze samenhang, bovendien moeilijk 'opvolger' betekenen want dan praat je over een 'opvolger van God'.

Crone concludeert dat de 'kaliefen van God' ook een religieuze functie moeten hebben gehad. Ze waren 'plaatsbekleders' van God. Dat lijkt op de sjiïtische imam en het spoort aardig (Crone noemt dat niet) met het tweede deel van de sjiïtische geloofsbelijdenis. Het kan erop duiden dat de sjia op een belangrijk punt de oude islam weergeeft.

Wat Crone bedoelt, wordt nog duidelijker in een ander boek, dat ze schreef met een andere auteur, Michael Cook:

'Hagarism'. Aan de hand van documenten van christelijke tijdgenoten van de eerste 'moslims' stellen ze vast dat het woord 'moslim' dan nog niet in gebruik is. De aanhangers van de nieuwe godsdienst heten mahgraye, een Aramees woord dat zoiets betekent als 'migranten', zeg maar: migranten uit de woestijn.

Het is verwant aan het Arabische woord hidjra, volgens de orthodoxe uitleg de 'vlucht' van Mohammed en de zijnen van Mekka naar Medina in 622.

Deze 'migranten' komen, als ze vanuit de woestijn arriveren in Palestina eerst in aanraking met de Joden, van wie ze veel overnemen. Later zetten ze zich juist af tegen de Joden. Ze vinden dan een nieuw voorbeeld, de Samaritanen, verwant aan de Joden maar fel tegen hen gekant. Van hen nemen de 'migranten' het hogepriesterschap over, aldus Crone en Cook, in de vorm van de 'kalief van God.'

Met de 'kalief van God' gaat het mis als halverwege de achtste eeuw het centrum van het Arabische rijk in Irak komt te liggen. Daar komt de jonge godsdienst opnieuw in contact met een rijk joods leven, met in de hoofdrol wetsgeleerden.

Naar hun voorbeeld ontwikkelen zich ook moslimwetsgeleerden. In de loop van de tijd leggen zij, aan de hand van de Koran en overgeleverde uitspraken van de profeet, het fundament voor de latere sjariawet.

Die wetsgeleerden worden de professionele uitleggers van Gods wil. Daarmee verzwakt de geestelijke functie van de kalief. Hij degradeert tot 'kalief van de profeet', die, net als iedereen, onder de sjariawet staat. Hij is voortaan een 'constitutionele vorst' en geen priester of halfprofeet met een eigen, directe lijn naar God.

De verschraling gaat verder. Later verliezen de kaliefen ook hun wereldlijke macht aan soldatenkoningen (sultans), meestal Turken en soms Koerden. Wel blijft de symboliek krachtig, sultans vechten om de eer om de machteloze kalief te mogen 'beschermen'.

Maar de revolutie van de schriftgeleerden tegen de 'verheven voogd van God' of de 'kalief van God' is dan toch onomkeerbaar. En het oude, inhoudelijke conflict over het leiderschap van de moslimgemeenschap is gestold in een verhaal over een belofte van Mohammed aan Ali.

(Met medewerking van Thomas Milo)

De kaliefen volgens historici en munten

Patricia Crone baseert haar verhaal over de kaliefen vooral op Arabische historici uit de periode van de Abbasidische kaliefen. Dat levert haar kritiek op van de Duitse muntdeskundige Volker Popp. Volgens Popp waren Abbasidische geschiedschrijvers vooral bezig met de schepping van een nationaal-religieuze mythe. Muntopchriften vertellen dat de titel 'kalief van God' pas laat, onder de Abbasieden, in zwang kwam. Op één uitzondering na gebruiken de Oemmajaden die titel niet. Volgens Popp is de 'kalief van God' daarom niet een nabootsing van de Samaritaanse hogepriester maar van de oude Perzische sjah, die zichzelf als een halfgod zag.

'Rechtgeleide kaliefen zijn moslimverzinsels'

In de eerste dertig jaar na Mohammed regeerden, volgens de traditie, de 'rechtgeleide kaliefen': Aboe Bakr, Othman, Omar en Ali. Hun hoofdstad was Medina. Hoewel drie van hen worden vermoord geldt die periode toch als een met een romantisch waas omhuld verloren paradijs.

Over de 'rechtgeleide' kaliefen, onder wie Ali, is muntdeskundige Volker Popp kort: „Die hebben nooit bestaan.” Ze lieten geen munten na en kunnen dus, vanuit Popp's deskundigheid, geen vorsten zijn geweest. Na hen grijpt de eerste erfelijke dynastie de macht, de Oemmajaden, die heersen vanuit Damascus. Vanaf halverwege de achtste eeuw heerst een nieuwe dynastie over het rijk, vanuit Irak, de Abbasieden. Nog eens vijf eeuwen later dienen de Mongolen, met de verovering van Bagdad, het kalifaat de nekslag toe.

Maar het begrip kalief behoudt zijn magie. Allerlei moslimradicalen streven ook nu nog naar 'herstel van het kalifaat'.

Nederlandse groep wil kalifaat Europa

Veel organisaties, die streven naar een nieuw kalifaat heten Hizbu-t-Tahrir, partij van de bevrijding. Het is onduidelijk in hoeverre al die organisaties met elkaar zijn verbonden. Ook Nederland kent een Hizbu-t-Tahrir (website: Expliciet.nl) die volgens de AIVD niet gewelddadig is maar wel streeft naar een kalifaat, ook in Europa.

In Oezbekistan pleegt een Hizbu-t-Tahrir gewelddadig verzet tegen dictator Islam Karimov.

Metin Kaplan leidde in Keulen een organisatie, die zich 'staat van het kalifaat' noemde. Hij staat in

Turkije terecht omdat hij een luchtaanval zou hebben beraamd op het mausoleum van de Turkse vader des vaderlands Atatürk.

Oude folklore kan nieuw licht werpen op Koran

Islam-onderzoek
door Eildert Mulder

De zoektocht naar de oorsprongen van de islam is ook een titanengevecht met de taal. Arabieren beschrijven hun taal als een oceaan, vanwege de verpletterende rijkdom aan woorden.

Van die woordenocceaan bestaat geen adequate beschrijving. Er is bijvoorbeeld geen woordenboek waarmee je, als niet-Arabier, met vrucht een hedendaagse Arabische roman kunt leren lezen. De dialoog is namelijk vaak in spreektaal en die vind je maar mondjesmaat in woordenboeken.

Voor oud-Arabisch is de situatie zo mogelijk nog treuriger. Een historisch etymologisch woordenboek, waarin je stap voor stap de ontwikkeling van Arabisch kunt volgen, is er niet. Voor veel andere grote cultuurtalen bestaat er wel zo'n instrument.

De Koran heeft specifieke problemen. Het heilige boek is een geïsoleerde tekst. Er zijn geen gelijktijdige of oudere Arabische teksten, die kunnen helpen bij beter begrip.

Een ander probleem is de vreugdeloze opvatting, die je bij zeer orthodoxe moslims kunt tegenkomen, als zou de geschiedenis van de Arabische taal er een zijn van louter verval.

In die visie bevat de Koran het zuiverste Arabisch en zijn dialecten degeneraties. Volkstaal is, als je extreem doorredeneert op dat spoor, zelfs een bewijs van ongelooft.

Dat laatste geloven westerse islamkenners doorgaans niet, maar bij velen is wel blijven hangen dat dialecten vervormingen zijn van echt Arabisch en dat ze dateren van na de Koran.

Dat klopt niet. De geschiedenis van het Arabisch lijkt, beginnend onderzoek wijst daarop, waarschijnlijk als twee druppels water op die van Europese talen. In het begin vormden die beweeglijke mozaïeken van verwante dialecten, pas later groeiden er min of meer uniforme, in zekere zin kunstmatige schrijftalen. Er lijkt weinig reden om aan te nemen dat het met het Arabisch anders is gegaan.

Ernstiger dan haar onjuistheid is dat die opvatting van degeneratie sleutels voor een beter begrip van de Koran weggooit. Want als dialecten alleen maar latere degeneraties zijn, dan heeft het ook geen zin om daarin te zoeken naar verklaringen voor onduidelijkheden in de Koran.

Dat kennis van dialecten en volksgebruiken wel degelijk nieuw historisch licht kan werpen op kernbegrippen van de islam, ontdekte de Duitse geleerde Gerd Rudiger Puin.

Puin restaureerde in de jaren tachtig oeroude koranfragmenten, gevonden in een moskee in de Jemenitische hoofdstad Sanaa.

Ze leverden waardevol materiaal voor alternatief koranonderzoek maar Puin kwam in Jemen ook in aanraking met stokoude gebruiken en bijbehorend taalgebruik.

Zo kreeg hij beter inzicht in een duizenden jaren oude emigratiebeweging, via de specifieke,

Jemenitische, 'folkloristische' betekenis van het woord hidjra.

In modern Arabisch betekent hidjra emigratie.

'Hidjra' is ook in godsdienstig spraakgebruik een belangrijk woord. Volgens zijn biografen week de profeet Mohammed uit van Mekka naar Medina, omdat zijn vijanden hem in Mekka het leven te zuur hadden gemaakt.

Die gebeurtenis staat bekend als de 'hidjra' en geldt als begin van de islamitische jaartelling.

In Jemen is er nog een derde, waarschijnlijk oudere betekenis van 'hidjra', die misschien wel de oorsprong is van zowel de moderne betekenis, 'emigratie', als de specifiek religieuze betekenis, de 'hidjra van Mohammed'. In dat folkloristische Jemenitische gebruik betekent hidjra 'onschendbaarheid'. Het heeft betrekking op mensen en plaatsen en is verbonden met stammenrechtspraak.

In clan- of stammenrechtspraak geldt een misdrijf niet als een vergrijp van een individu tegen een individu. Het is evenmin, zoals in de moderne rechtspraak, een vergrijp van een individu tegen de hele gemeenschap. In de clanrechtspraak is een misdrijf geabstraheerd tot een vergrijp van de clan van de dader tegen de clan van het slachtoffer.

Normaal is de regel 'oog om oog, tand om tand'. De clan van het slachtoffer mag een willekeurig persoon van de clan van de dader (het hoeft niet per se de dader zelf te zijn) hetzelfde letsel toebrengen. Daarmee is de rekening vereend.

Als er een dode is gevallen mag de clan van het slachtoffer iemand van de clan van de dader ombrengen. Afkopen van deze 'bloedwraak' kan ook, de clan van de dader betaalt dan bloedgeld.

Het 'oog om oog, tand om tand' geldt niet bij moord op bijvoorbeeld een bruidegom of een stamhoofd, omdat zij 'hidjra' zijn.

Het 'tarief' is bij hen elf maal zo hoog, wat betekent dat hun dood wordt gewroken met elf doden bij de clan van de moordenaar.

Er zijn ook plaatsen die 'hidjra' zijn. Zoals moskeeën, het huis van een stamhoofd, een markt of het grensgebied tussen twee clans. Ook daar geldt een verhoogd bloedgeldtarief.

Dood dus nooit iemand op de markt of in een moskee, al zijn dat heden ten dage in Irak, waar stammentradities ook sterk zijn, juist de favoriete doelwitten.

De betekenisverschuiving van 'hidjra' van 'bescherming' naar 'emigratie' is niet zo verrassend. Iemand die vlucht naar een 'hidjra-plek' is al in beweging, gaat waarschijnlijk ook emigreren.

De 'hidjra-bescherming' speelde mogelijk ook een rol in een migratiemechaniek, dat waarschijnlijk duizenden jaren werkzaam is geweest. Puin kreeg daarover in Jemen informatie.

In geschiedenisboeken over het oude Midden-Oosten kom je grote volksverhuizingen tegen, van zuid naar noord.

In die beschrijvingen lijken ze op golven van mensen, die komen aanrollen vanuit wat nu merendeels Saoedi-Arabië is, en die de bestaande bevolking in de vruchtbare halvemaanring (Syrië, Libanon, Israël, Palestina, Jordanië en Irak) overspoelen. Ze zouden ongeveer eenmaal in de

duizend jaar hebben plaatsgehad.

In dat schema zijn de grote islamitische veroveringen (waarin veel dissidente islamkenners niet geloven) weinig anders dan opnieuw zo'n periodieke volksverhuizing vanuit de woestijn, nu onder het vaandel van een nieuwe godsdienst.

Maar in Jemen hoorde Puin over een veel geleidelijker migratiebeweging, niet explosief maar druppelsgewijs. Wat hij bedoelt verduidelijkt hij met prachtige foto's van het Jemenitische bergland.

Op een ervan is een dorp te zien op een bergtop, drie duizend meter hoog, ommuurd.

„Vijftig kilometer verderop is het eerste buurdorp”, grinnikt Puin. Hij wijst op een waslijn: „Die wasknijpers heb ik geïntroduceerd.” Het is een voorbeeld van hoe intensief hij met de bevolking omging. Juist daardoor kreeg hij unieke inlichtingen.

In veel landen raken bergdorpen ontvolkt, in Jemen niet. Hoe hoger je woont, hoe beter, want daar valt regen en zetelt van oudsher de macht.

Ook nu nog zijn bergtoppen als woonplaats geliefd, want daar groeit de beste kwaliteit van de softdrug qat, waaraan heel Jemen is verslingerd. Qat kauwen op drieduizend meter hoogte, vaak boven de wolken, mooier kan niet.

Het klimaat verandert ook in Jemen. In nog niet zo oude tijden hadden de moessons, die regen brachten, een ritme waarbij hij, grofweg, zes jaren wel viel en dan weer zes jaren niet.

Zonder moesson was er onvoldoende water en moesten er mensen vertrekken. Watergebrek had verbitterde verdrijvingsoorlogen kunnen uitlokken tussen de verschillende stammen maar die hadden een methode om dat te voorkomen.

Het klassensysteem bood uitkomst, aan de onderkant van de berg leefde de laagste klasse. Mensen daar kregen van de topbewoners geen water en moesten dus weg. Maar er was wel een sociale maatregel.

Op hun tocht, vaak naar het noorden maar ook wel naar Afrika, kwamen ze door gebied van andere stammen. Daar kregen ze van de plaatselijke bergtopbewoners weer bevoorrading om verder te kunnen. Ze zullen ook wel tijdelijke 'hidjra-bescherming' hebben genoten.

Via dat systeem kwam er een min of meer ordelijke migratiebeweging op gang, waaraan pas in de moderne tijd met zijn anders georganiseerde staten een einde is gekomen.

Sporen ervan overleven nog in stamverwantschap tussen mensen in alle uithoeken van de Arabische wereld en clans in Jemen. Zoals de Hasaniya, in de door Marokko ingelijfde westelijke Sahara. Ook hun oorsprong ligt in Jemen.

Puin botste dus eerst op een typisch zuid-Arabische betekenis van 'hidjra': 'onschendbaarheid'. Daarna vond hij de relatie met de nu gangbare betekenis van emigratie. Misschien heeft hij daarmee ook een tip van de sluier opgelicht over het begrip 'moehadjiroen' in de Koran.

Dat woord (van dezelfde wortel als hidjra) staat vaak in combinatie met 'gelovigen'. Christelijke bronnen uit de begintijd van de islam hebben het over mahgraye, een Aramees woord dat verwant is aan moehadjiroen. De mahgraye zijn in die beschrijvingen een soort 'woestijnmigranten' (zie vorige aflevering).

Moehadjiroen betekent in modern Arabisch 'migranten'. Het heeft ook een specifiek religieuze betekenis: metgezellen van Mohammed op zijn 'hidjra' van Mekka naar Medina.

De religieuze betekenis is waarschijnlijk van later datum en is niet automatisch van toepassing op de 'moehadjiroen' in de Koran want daarin komt Mohammeds tocht naar Medina niet voor.

Misschien klinkt er in het woord 'moehadjiroen' in de Koran nog wel iets door van het door Puin beschreven migratiemechaniek, de geordende uitstoting van mensen naar de steppe.

Het laatste woord is nog lang niet gesproken maar wel is deze exercitie weer een voorbeeld van hoe vruchtbaar de vragen van dissidente islamkenners zijn. Hun theorieën leveren, of ze kloppen of niet, in elk geval aanzetten voor een samenhangend onderzoeksprogramma.

Archeologie, bestudering van Arabische dialecten en Aramees, oude munten, koranhandschriften, volksgewoonten en folklore, dat alles zal, toegepast op de oudste islam, bergen kennis opleveren, terwijl klakkeloze navolging van moslimorthodoxie weinig nieuwe inzichten belooft.

Geografie van de Koran is ondoorzichtig struikgewas

Eildert Mulder

De Koran biedt weinig aardrijkskundige of historische aanknopingspunten, anders dan de Bijbel die vol staat met plaatsnamen en als historisch beschreven gebeurtenissen. In de Koran komen zelfs steden die in de beleving van moslims een hoofdrol spelen nauwelijks voor. Mekka bijvoorbeeld noemt het heilige boek maar eenmaal.

Juist van de Koran zou je wel veel aardrijkskunde verwachten. Tenminste als het orthodoxe verhaal over de begintijd zou kloppen. Dat schildert Mekka af als de wieg van de islam en beschrijft de bewoners als reislustige karavaanhandelaars.

Wanneer je aan zo'n geografisch actief publiek een heilsboodschap verkondigt dan horen daar heldere plaatsaanduidingen bij.

Hedendaagse moslims voelen daaraan minder behoefte. Ze zijn grootgebracht met de biografieën van Mohammed, met als decor Mekka en Medina. De Koran plaatsen ze automatisch tegen die achtergrond. Alles wat ze erin lezen, ook geografische informatie, verklaren ze mede vanuit die biografieën. De meeste westerse islamologen doen overigens hetzelfde. Dissidente islamologen bekijken Mohammedbiografieën, duidelijk jonger dan de Koran, met wetenschappelijke scepsis. Het ontbreken van aardrijkskundig houvast in de Koran zelf biedt hun ruimte voor gewaagdere theorieën. Zoals: de islam is niet op het Arabische schiereiland ontstaan maar in Iran o

Afghanistan.

Overigens krijgen ook zulke visies geen zichtbare geografische bevestiging in de Koran. Ze steunen vooral op archeologisch materiaal, zoals muntinscripties.

De Saarlandse geleerde Gerd-Rüdiger Puin is een voorzichtig dissidente islamoloog. Het orthodoxe ontstaansverhaal van de islam kent hij geen gezag toe maar hij schrikt evenmin van nieuwe feiten die de orthodoxe visie mogelijk ondersteunen.

Puin werkt met de precisie van een horlogemaker. Zo vond hij in de Koran een in eeuwenoude misverstanden verstopte, harde geografische aanwijzing. Puin levert zelfs de precieze coördinaten. Hij beschrijft zijn zoektocht in 'Die dunklen Anfänge' (zie Trouwsite). Zijn ontdekking is extra interessant omdat het verholde, niet als zodanig begrepen geografische informatie is die niet naderhand om theologische redenen kan zijn ingevoegd in de Korantekst. Dat laatste is bij Mekka misschien wel gebeurd. Termen die maar eenmaal in een oude tekst voorkomen gelden per definitie als verdacht. Puins plaatsnaam verwijst naar een nederzetting op het Arabische schiereiland, niet zo ver van Medina – bepaald niet in Iran of Afghanistan. Toch sluit hij niet uit dat die landen een rol speelden bij het ontstaan van de islam. Volgens hem is de Koran een 'bijeengeroerde' tekst met minimaal vijf auteurs. De verschillende gedeelten kunnen goed uit diverse windstreken afkomstig zijn. Wel toont hij aan dat ook dissidente islamologen niet heen kunnen om de regio van het traditionele verhaal, het noordwesten van het huidige Saoedi-Arabië. Anderzijds bewijst hij dat het orthodox-islamitische dogma ('Een ononderbroken keten van mensen heeft de Koran mondeling perfect overgeleverd') niet klopt. Want in dat geval zou ook die plaatsnaam correct zijn doorgegeven.

Puins aardrijkskundige exercitie dient nog een derde doel. Hij wil aantonen dat de Koran niet alleen put uit bijbelverhalen maar ook uit een andere religieuze verteltraditie, die verloren is gegaan, uit het bijbelse Midian, het noordwesten van het huidige Saoedi-Arabië.

Zijn beginpunt is een verticaal pennestreekje dat de Arabische letter A aanduidt en het verschil maakt tussen 'al-aika' en 'laika'. Het zijn twee varianten van hetzelfde woord. Ze staan in koranverhalen over de ondergang van volkeren die hun profeten bespotten waarna God ze vernietigde. Het genre 'straflegende' is ook uit de Bijbel bekend: vernietiging van Sodom en Gomorra, zondvloed.

Die laatste verhalen staan trouwens ook in de Koran maar dat boek bevat nog andere, niet-bijbelse straflegendes. Hoofdpersonen daarin zijn de Arabische profeten Hoed, Salih en Sjoeaib, allen uitgehoond door hun tijdgenoten die daarvoor zwaar moesten boeten. Gods boosheid trof ook de 'lieden van het struikgewas'. Althans, zo heten ze volgens de gangbare uitleg. Dat 'struikgewas' is in de Koran 'al-aika'. Met als veronderstelde variant dus 'laika'.

Wie waren die 'lieden van het struikgewas'? Volgens de Koran woonden ze in huizen, uitgehouwen in rotsen, waarin ze zich veilig waanden tot een aardbeving hen trof. Het roept associaties op met de beroemde rotsstad Petra in Jordanië. Ook daar heb je prachtige in rode rotsen uitgehouwen huizen die zijn beschadigd door aardbevingen. Zuidelijker is nog zo'n monument van dezelfde vervlogen beschaving te vinden, in Madain Salih (Saoedi-Arabië).

In Petra en Madain Salih woonden Nabateërs, vazallen van het Byzantijnse Rijk. Ze spraken een soort Arabisch maar hadden Aramees en Grieks als schrijftaal. In dezelfde regio lag Midian, bekend uit de Bijbel én uit de Koran. Medina, Midian, Madain, is het misschien hetzelfde?

Vanwege die rotswooningen wijst Puin de vertaling 'lieden van het struikgewas' af. Dat 'struikgewas' komt in de moderne Koran tweemaal voor als 'al-aika' en tweemaal als 'laika'. Het is overigens onduidelijk of beide woorden buiten de Koran nog in enige andere Arabische tekst worden aangetroffen.

Ook oude moslimcommentatoren hadden hun twijfels, sommigen opperden dat 'laika' een stad zou kunnen zijn en 'al-aika' struikgewas. Puin moest daaraan denken toen hij een microfiche van een oeroud koranfragment bestudeerde. Het was een van de handschriften die in de Jemenitische hoofdstad Sanaa zijn gevonden in een dakbeschot van een moskee en die Puin in de jaren tachtig restaureerde (zie aflevering 2 van deze serie).

In dat fragment staat op een plek waar de huidige Koran 'al-aika' heeft 'laika'. Voor Puin was dat reden om voor 'laika' te kiezen, ook op die plaatsen waar de moderne Korantekst 'al-aika' heeft. Dat laatste zou een correctie zijn van latere kopiïsten, die 'laika' niet begrepen en aanzagen voor een fout. 'Laika' is, denkt Puin, Leukè Kômè (Grieks: 'wit dorp'). Die antieke havenplaats aan de oostkust van de Rode Zee figureert in een verslag van een expeditie van de Romeinse veldheer Aelius Gallus naar Jemen. Een andere oude bron, de Egyptische geograaf Ptolemaeus, noemt Leukè Kômè niet. Hij kende de oostelijke kust van de Rode Zee goed. Gebruikte hij misschien een andere, Semitischtalige benaming voor Leukè Kômè? Ptolemeus noemt inderdaad een naam die de proto-Arabische vertaling van Leukè Kômè zou kunnen zijn: Aluara, volgens Puin een verbastering van Al-Hawra ('de witte'). Ptolemeus situeert Aluara in het binnenland. Puin houdt het erop dat het de havenplaats Leukè Kômè was. Aan de kust van de Rode Zee ligt namelijk nog steeds de landstreek Al-Hawra. Tot begin vorige eeuw was daar een haven voor pelgrims naar Mekka.

Het is een logische plek voor de antieke zeehaven, die destijds de stad Al-Higr bediende. De Koran noemt Laika en Higr in een adem. In antieke bronnen heet Al-Higr Egra. Een negentiende-eeuwse Marokkaanse pelgrim zag duikers voor de kust bij Al-Hawra sieraden opvissen. Die kunnen afkomstig zijn van een oudere nederzetting die door een aardbeving in zee is verdwenen. Vergezocht is dat niet. Vanuit het vliegtuig zie je op de bodem van de Rode Zee talloze vulkaankraters, het is een gevaarlijk aardbevinggebied. Volgens Puin was die in zee verdwenen stad 'Leukè Kômè alias Laika alias Aluara alias al-Hawra'. Daarmee wijst hij een andere theorie, die Leukè Kômè noordelijker situeert, van de hand.

Als Puin gelijk heeft dan is het Griekse Leukè Kômè verbasterd in de Koran beland als Laika. Terwijl de Arabische benaming ervan, Al-Hawra, als Aluara opduikt bij de Grieks schrijvende Ptolemaeus.

Waarom had een havenplaats aan de Rode Zee een Griekse naam? Bij het begin van onze jaartelling kon dat want Leukè Kômè lag in de hellenistische invloedsfeer. Een moderne parallel is Casablanca. De Portugezen stichtten die Marokkaanse stad begin zestiende eeuw als Casa Branca ('wit huis'), later verspaanst tot Casablanca. De sultan maakte er Ad-Daar al-Baida van, een Arabische vertaling van 'het witte huis'.

Puin is niet de eerste die speelde met de gedachte dat Laika Leukè Kômè was. Tot de methoden van dissidente islamologen behoort dat ze soms versmade wetenschappelijke paden opnieuw betreden. Puin behandelt nog andere verholde plaatsnamen in de Koran die hij alle in het oude Midian situeert. Vandaar zijn theorie dat de Koran resten uit een Midianitische religieuze verteltraditie bevat.

Bij de Midianitische straflegendes doet zich een verschijnsel voor dat ook bij bijbelse koranverhalen opvalt: de Koran vertelt niet echt maar verwijst. Het boek lijkt ervan uit te gaan dat de lezers of toehoorders de complete versies al kennen, misschien uit de Bijbel of anders door mondelinge overlevering. Die verwijzingen in de Koran zijn van het type 'een goede verstaander heeft maar een half woord nodig' en staan vooral in dienst van een stichtelijke boodschap. Maar wanneer de gelovigen later vervreemden van de Bijbel en andere verhalentradities komen de verwijzingen in de lucht te hangen. Er ontstaat dan behoefte aan eigen verhalen waarin 'historici' met hun Mohammedbiografieën voorzien. Ze dwingen de gelovigen om de Koran voortaan met een door hen geconstrueerde, zeer speciale bril te begrijpen. De dissidente islamgeleerden proberen die bril af te zetten.

De Mohammedbiografieën bezegelen de breuk van de islam met vroegchristelijke en andere oorsprongen. Daardoor worden op den duur delen van de korantekst onbegrijpelijk en raakt het

Griekse Leukè Kômè voor eeuwen overwoekerd door Arabisch 'struikgewas'.

(Met medewerking van Thomas Milo).

Verboden koranstudie verovert de wereld

Eildert Mulder

'Een verbod maakt een boek interessant', zegt professor Georges Tamer van de Freie Universität in Berlijn met een brede glimlach. „Zijn doodvonnis heeft van Salman Rushdie een miljonair gemaakt. Het bezorgde hem tienmaal zoveel lezers als hij normaal zou hebben gehad. Ook dit boek kan niemand meer tegenhouden. Het zal zijn plaats veroveren in de Arabische culturele wereld.”

Het boek waarover Tamer het heeft en dat bijna anderhalve eeuw na zijn eerste verschijnen is getrouwen door een verbod in de moslimwereld, neemt nog steeds een bijzondere plaats in binnen de Europese islamwetenschap.

'Geschichte des Qorans' ('Geschiedenis van de Koran') van de semitist Theodor Nöldeke (1836-1930) dateert uit 1859. In eerste opzet was het een in het Latijn geschreven dissertatie maar al in 1860 volgde een Duitse handelseditie. Een halve eeuw later verscheen een bewerking door een student van Nöldeke. De laatste Duitse versie is van 1937, zeven jaar na de dood van de meester.

Sinds een paar jaar is er ook een Arabische vertaling. De Berlijnse professor arabistiek Georges Tamer heeft daaraan het jaar 2004 compleet opgeleverd. In opdracht van de Konrad Adenauerstichting vertaalde hij met drie medewerkers Nöldeke's klassieker.

Het 'project Nöldeke' in cijfers: 880 bladzijden tekst met 120 bladzijden index. Tamer: „Ik werkte standaard zes dagen per week dertien uur.” De vertaling van Nöldeke vereist namelijk meer dan alleen een goede beheersing van Duits en Arabisch. In de tekst en de noten staan Hebreeuwse en Aramese voorbeelden en aanhalingen in diverse Europese talen. Nöldeke's Duits is van de 19de-eeuwse wetenschappelijke variant en dus moeilijk. Zelfs voor Tamer, hoewel die zichzelf met ijzeren wilskracht vanaf zijn komst naar Duitsland, in 1988, heeft omgeschoold van Libanees tot model-Duitser.

Na de boekaanbieding in Beiroet stortte Tamer in. Kort daarop volgde de domper. De religieuze autoriteiten in zowel Libanon als Jordanië verboden Nöldeke. De censors vonden het boek beledigend voor de profeet en zijn vrouwen, de 'moeders van de gelovigen'.

Vooraf het Libanese veto was een tegenvaller. Als een boek zelfs in het relatief liberale Libanon niet welkom is, dan is het in andere Arabische landen bij voorbaat kansloos. Het was ook een pijnlijke tik op de neus voor de Konrad Adenauerstichting die had gehoopt met Nöldeke een bijdrage te kunnen leveren aan de dialoog met de islam.

Maar in het nieuwe millennium betekent een verbod niet het einde van een boek. In een mum was Nöldeke elektronisch in omloop, waardoor het in de moslimwereld nu de status heeft van wat vroeger in communistische landen samizdat-literatuur heette, verboden boeken die, toen nog in overgeschreven en getypte vorm, een opwindend ondergronds bestaan leidden.

Een Iraanse korangeleerde vertelde Tamer dat er vijftig kopieën van Nöldeke's boek circuleren in de heilige stad Qom. Soortgelijke getallen bereiken hem uit andere moslimlanden, met name Saoedi-Arabië.

Arabische websites veroordeelden het verbod. Ook de invloedrijke Libanese krant Al-Nahaar spuwde vuur. „Het boek van Nöldeke beschadigt de islam en zijn profeet niet. De ergste beschadiging komt niet van buitenaf maar vanuit de moslimgemeenschap zelf. De beste verdediging van de islam is niet de onderdrukking van boeken en gedachten maar het met wortel en tak uitroeien van de terreur van hen die de islam bezoedelen en de verschrikkelijkste dingen doen.”

Al-Nahaar prees Nöldeke juist. Er kwamen meer Arabische bijvalsbetuigingen. Een Egyptische wetenschapper wilde zijn best doen voor een nieuwe druk. Maar ook hij zou zeker last hebben gekregen met de Egyptische geestelijkheid die zich ooit onsterfelijk belachelijk maakte door de sprookjesbundel 'Duizend en één nacht' te verbieden.

Georges Tamer is dan ook blij met de verschijning van zijn Arabische Nöldeke op internet. Hij is er overigens niet de persoon naar om zich te laten ontmoedigen door bigotte censors. In zijn leven heeft hij grotere obstakels overwonnen. Zijn wilskracht blijkt uit de manier waarop hij via een ingenieus mechaniek met zijn rolstoel plaats neemt achter het stuur van zijn aangepaste auto. In Libanon kreeg hij thuis privés omdat de scholen niet waren berekend op invalide leerlingen. Hetzelfde gold voor de universiteit van Tripoli. Een oplaaiing van de Libanese burgeroorlog belette hem zijn studie voort te zetten aan de Amerikaanse Universiteit in Beiroet.

Tamer komt uit de Arabische christengemeenschap. Al jong raakte hij geïnteresseerd in de islam. Hij verdiepte zich in de Koran en in oud-Arabische poëzie. Na zijn komst naar Duitsland in 1988 nam hij een radicaal besluit. Andere Arabische studenten wilden Arabisch met hem spreken maar dat weigerde hij consequent. Nog steeds wil hij geen satelliet-tv. Hij dwong zichzelf jarenlang om bijna alleen Duits te spreken, te lezen, te denken en zo mogelijk te dromen. De enige onderbreking die hij zichzelf binnen dat spartaanse regime van acculturatie gunde was een jaarlijkse vakantie in Libanon.

Hij is gasthoogleraar in Berlijn en lector in Erlangen. Met de vertaling van Nöldeke hoopt Tamer nog steeds, ondanks het verbod, een brug te slaan naar de moslimwereld. Dat verbod roept verbazing op. Nergens gaat Theodor Nöldeke, volgens westerse maatstaven tenminste, echt ver. Weliswaar is hij als 19de-eeuwer al veel kritischer dan op dit moment bijvoorbeeld Karen Armstrong, maar zelden botst hij frontaal met de moslimorthodoxie.

Misschien vonden ze hem juist daarom wel gevaarlijk. Doordat hij op hoofdlijnen in de pas loopt, klinkt kritiek die hij tussen de regels wel heeft op de orthodoxie in moslimoren, overtuigender dan wanneer hij radicalere standpunten had ingenomen.

Nöldeke is niet te vergelijken met hedendaagse dissidente islamologen, die de historiciteit van Mohammed in twijfel trekken, denken dat de Koran minstens vijf verschillende auteurs moet hebben gehad en opperen dat de islam wel eens in Afghanistan zou kunnen zijn ontstaan en niet in Mekka.

Nöldeke daarentegen gaat uit van de belangrijkste kernpunten van de moslimorthodoxie. Hij gebruikt ongeveer dezelfde bronnen, al trekt hij zijn eigen conclusies. Als negentiende-eeuwse christen erkende hij Mohammed niet als profeet maar hij twijfelt niet aan diens eerlijkheid o historiciteit. Volgens hem had Mohammed trancebelevingen die hij interpreteerde als goddelijke openbaringen.

Toch steigert soms ook Nöldeke. Het mooie verhaal van Mohammeds reis naar de hemel bijvoorbeeld, dat niet in de Koran voorkomt maar eeuwen later opduikt bij biografen, noemt hij een verzinzel.

Heeft dat de bezorgdheid van de Libanese censors gewekt of stuitte het hun tegen de borst dat hij een 'koranhoofdstuk' afdrukt dat niet in de Koran voorkomt maar daar volgens sjiiten wel in thuis hoort? Maar Nöldeke bewijst juist overtuigend dat het een vervalsing is. Of ligt juist dat laatste weer gevoelig in Libanon met zijn grote sjiitische bevolkingsgroep?

Terwijl Nöldeke's werk de nieuwsgierigheid van veel Arabieren wekt, beleeft het ook in Duitsland zelf een revival. Het is duidelijk een reactie van voorzichtige islamwetenschappers op dissidente islamologen en dan vooral op Christoph Luxenberg, die duistere korangedeelten gedurfd verklaart vanuit de oude Midden-Oosterse cultuurtaal Aramees.

In januari 2004 riepen behoudende wetenschappers in Berlijn een symposium bijeen naar aanleiding van Luxenbergs publicaties. Als direct uitvloeisel werken Berlijnse islamologen nu aan een korancommentaar. Op het symposium waren vóór- en tegenstander het namelijk op één punt eens: de geëigende academische instrumenten om Luxenbergs theorieën te kunnen beoordelen ontbreken eenvoudig.

Daarvoor is bijvoorbeeld een etymologisch woordenboek van het Arabisch en ook andere Semitische talen nodig. Verder ontbreekt een historisch-kritische tekstuitleg van de Koran, gebaseerd op oude handschriften. In dat wenselijkste hoort ook een kritisch korancommentaar thuis, vervaardigd volgens moderne methoden.

Het 'nieuwe' Berlijnse project zit nog vol met 19de-eeuwse vingerafdrukken van Nöldeke. Nog steeds beperken de 'Berlijners' hun mogelijkheden fundamenteel door een aantal orthodoxe waarheden als uitgangspunt te nemen. Bijvoorbeeld dat de Koran in ruim twintig jaar is geopenbaard aan een profeet, die Mohammed heette. En ook dat de koranhoofdstukken elk als een geheel zijn geopenbaard en niet later zijn samengesteld uit kleinere gedeelten, misschien de allerlangste hoofdstukken uitgezonderd.

Het zijn allemaal dingen, die eeuwenlang voetstoots zijn aanvaard, door moslims en in hun kielzog westerse islamgeleerden, maar waarbij dissidente islamologen nu vraagtekens plaatsen. Toch kan het Berlijnse initiatief, ondanks de vergaande voorzichtigheid, ook van belang zijn voor het modern wetenschappelijk onderzoek van de 'dissidenten'.

De 'Berlijners' kunnen voor eens en altijd duidelijk maken hoever je wel of niet komt met deze klassieke vorm van islamologie. Ze kunnen, doordat ze meer middelen hebben dan de oude meester zelf, het 'project van Nöldeke' als het ware voltooien. Aan het einde van de rit wordt dan vanzelf duidelijk of ze de vragen van de dissidente islamologen afdoende hebben kunnen beantwoorden.

Het 'Berlijnse korancommentaar', hoe behoedzaam ook, zal ongetwijfeld veel moslimgeestelijken te ver gaan, net als het klassieke werk van Nöldeke. Maar omdat het voorzichtiger zal zijn dan de theorieën van de dissidenten zal het 'Berlijnse korancommentaar' op meer acceptatie binnen de moslimwereld kunnen rekenen en daar misschien iets in beweging brengen, zoals het boek van Nöldeke via internet – 150 jaar na eerste verschijning – al lijkt te doen.

Wat is Nöldeke's kracht? Tamer: „Verandering komt altijd van binnenuit. Nöldeke's werk is gebaseerd op de tradities van de moslims zelf. Daarom kunnen die zijn boek accepteren. Een boek van kritisch koranonderzoek op dit niveau bestaat er in de Arabische wereld niet. Het is een vervlechting van historisch onderzoek en literaire kritiek. Tegen moslims willen we zeggen: 'Kijk, dit hebben Nöldeke en zijn leerlingen gedaan. Zoiets kunnen jullie zelf ook'.”

Is voor Nöldeke gekozen om wetenschappelijke of tactische redenen? Tamer, trots en beslist: „Ik ben een leerling van Nöldeke. Ik heb geen missionaire of polemische oogmerken. Amerikaanse

missionarissen wilden het boek op hun website. Ik heb hun de tekst niet gegeven. Dit is geen religieuze polemieek maar zuivere wetenschap.”

Met medewerking van Thomas Milo

'Soefi's bewaren kern van Koran'

Eildert Mulder

volgens een soefimeester bestond de Koran deels al vóór Mohammed, en niet in het Arabisch. De soefi-meester ziet juist banden met de christelijke gnostiek

Ze doen de westerse islamwetenschap op haar grondvesten schudden maar op één punt lijken dissidente islamologen toch op hun behoudende collega's. Want ook zij besteden weinig aandacht aan een stroming binnen de islam met veel aanhang en een bijzonder karakter: het mystieke soefisme.

Ze hebben wel revolutionaire theorieën over de breuk tussen de soennitische en sjiiitische islam (zie aflevering 12), die een nieuw licht werpen op de ontstaansgeschiedenis van de islam. Maar ze proberen niet om via het soefisme inzicht te krijgen in de oorsprong van die godsdienst. Terwijl juist het soefisme de islam op de kaart heeft gezet als beschaving. Soefi's hebben prachtige poëzie en muziek gemaakt. Ook hun bijdrage aan de Arabische kalligrafie is fundamenteel. Verder houden ze de orthodoxie op gepaste afstand en ook dat zou de nieuwsgierigheid van elke wetenschappelijke onderzoeker moeten wekken.

Seyed Mostafa Azmayesh vertegenwoordigt de soefistroming van Shah Nematollah Vali, een soefimeester uit de vijftiende eeuw. Die orde is bekend in het Westen en geldt als sjiiitisch, hoewel Azmayesh weinig gewicht hecht aan het verschil tussen soenna en sjia.

Nederlandse volgelingen hebben hem Engelse vertalingen gestuurd van de islamserie in Trouw. Als gelovige praat Azmayesh 'van binnenuit' en daardoor klinkt hij in zijn commentaar anders dan een neutrale wetenschapper. Toch vertoont hij opvallende overeenkomsten met de dissidente islamologen.

Overigens is ook Azmayesh, die sinds begin jaren zeventig in Parijs woont, mede gevormd door de westerse islamologie. Hij studeerde dat vak aan de Sorbonne-universiteit.

Het soefisme geniet binnen de islam een soort gedoogstatus. Niet overal want in Saoedi-Arabië bestrijden radicale wahabieten soefi's te vuur en te zwaard. Op het ogenblik hebben soefi's het zwaar in Iran. Tegenstanders verwijten hen dat ze niet-islamitische elementen in hun geloof hebben gemengd.

Azmayesh geeft toe dat bijgeloof soms vrij spel heeft maar plaatst er iets fundamenteels tegenover. Volgens hem hebben juist 'orthodoxe' moslims de kern van de islam bedolven onder allerlei om politieke redenen verzonden of aangedikte verhalen, die later een heilige status kregen.

Doordat soefi's niet al die verhalen klakkeloos accepteerden behielden ze een beter zicht op de mystieke kern van de islam, zo is zijn overtuiging. Volgens hem leven bij soefi's elementen voort van een oudchristelijke stroming, de gnostiek.

Oude gedeelten van de Koran, waarop de soefi's hun spirituele onderricht baseren, ademen de geest van gnostiek. Het gnostieke christendom produceerde zijn eigen evangeliën, zoals dat van Thomas

en, vorig jaar na eeuwen gepubliceerd, Judas. Binnen het christendom zelf dolf de verketterde gnostiek het onderspit. Azmayesh: „Maar de fakkel bleef bij de soefi's branden.”

Bij christelijke gnostici lag de nadruk op vervreemding van de mens van zichzelf, die ook bij soefi's centraal staat. Azmayesh: „De grondregel van de soefi's is: als je jezelf kent, ken je God.” Azmayesh vindt die gedachte terug in de Koranspreuk: „God is u naderbij dan uw slagader.”

Later heeft een 'jungle' van 'heilige verhalen' die mystieke kern overwoekerd. Ze komen voor in biografieën van de profeet, in geschiedenisboeken en ook in de hadith, de verzamelingen van aan Mohammed toegeschreven uitspraken.

Een voorbeeld is Mohammeds nachtelijke reis naar de hemel. Azmayesh: „Dat lijkt sprekend op een oud Perzisch verhaal van het bezoek van de zoroastrische monnik Aradaviraf aan de zevende hemel.” Moslimschrijvers hebben het mogelijk bewerkt om het eerste vers van Soera 19 te versterken.

Een rijke bron voor politiek getinte 'geschiedenissen' was het conflict tussen sjia en soenna.

Azmayesh: „Dat was een machtsstrijd waarbij verhalen zijn verzonnen om de wederzijdse posities te versterken.”

Binnen de sjia zijn veel 'heilige verhalen' bovendien aantoonbaar laat ontstaan, vanaf de zestiende eeuw toen de Safavidische dynastie in Iran de macht veroverde en daar de sjiiitische islam tot staatsgodsdienst uitriep.

Bij elke nieuwe dynastie kregen 'heilige verhalen' een verse impuls. Sjiiitische verhalen hebben als hoofdthema de aanspraken op het kalifaat (de leiding van het moslimrijk) van Mohammeds schoonzoon Ali en de imams, die hem opvolgden, allen afstammelingen in rechte lijn van Ali en diens vrouw Fatimah.

De 'verhalen' van soennieten leverden vooral materiaal aan wetsgeleerden, die de islamitische shariawet uitbouwden. De Koran biedt onvoldoende steun voor een uitgebreid systeem van leef- en wetsregels, zoals de sharia. Vandaar dat wetsgeleerden zochten naar mondeling overgeleverde uitspraken van de profeet en niet altijd kritisch genoeg waren bij de beoordeling of ze authentiek waren.

Heilige verhalen en uitspraken van de profeet krijgen in de theologische opleidingen, zowel bij de sjia als de soenna, meer aandacht dan de Koran zelf. Van de vijftien jaren studie zijn er maar twee gewijd aan de Koran.

De orthodoxe Koranuitleg is ook minder mystiek dan bij soefi's. Het accent ligt anders. De Koran lijkt bij de orthodoxie, zowel de sjiiitische als de soennitische, vooral te dienen, samen met de 'heilige verhalen', als basis voor de shariawet. Sjiieten zoeken in het heilige boek bovendien steun voor de aanspraken van Ali op het leiderschap van de moslimgemeenschap. Soefi's daarentegen vinden de korte, mystieke hoofdstukken aan het einde van de Koran belangrijk.

Afkeer van die verweving van politiek en godsdienst, al heel oud dus en nu weer actueel, is volgens Azmayesh de reden waarom steeds meer mensen in de moslimwereld soefi worden.

Azmayesh bestudeerde de taal van de Koran. „Er is een ontwikkeling”, zegt hij. „In oude Korangedeelten is de taal compact, hij vibreert, is vol mystiek. Later worden de zinnen lang, de energie verdwijnt, de vibratie ook. Het vocabulair verandert.”

Azmayesh is blij met ander recent taalkundig onderzoek van de Koran (zoals van de Iraanse oud-premier Mehdi Bazargan), dat zijn indrukken bevestigt. Maar hij wil dat er meer gebeurt. „Er is een nieuw referentiekader nodig. Kritisch onderzoek naar het leven van Mohammed voor zijn veertigste is niet eerder gedaan. Zowel moslims als de meeste westerse islamologen baseren zich op Ibn Hisham en andere biografen. Maar dat is onvoldoende. Onderzoekers moeten ook de oudste verzen van de Koran als bron gebruiken.”

Volgens de Duitse taalkundige Christoph Luxenberg is er minstens honderd jaar tijdsverschil tussen de oude, 'Mekkaanse' gedeelten van de Koran en de jongere, 'Medinensische'. Dat zou betekenen dat het orthodoxe verhaal, als zou de Koran in ruim twintig jaar aan één persoon, de profeet Mohammed, zijn geopenbaard niet waar kan zijn.

Zover gaat Azmayesh niet maar de kern van de prediking van Mohammed bestond volgens hem al wel voor diens geboorte, zij het in een andere taal dan Arabisch. De Koran geeft dat zelf aan. Het heilige boek heeft het over de 'oude geschriften' (Soera 87: 18 en 19). Later predikte Mohammed die kernboodschap in de Arabische taal.

Die kern was bekend bij een groep die de Koran aanduidt als 'mensen van het boek'. Wat bedoeld wordt met 'het boek' is niet honderd procent duidelijk. Het heeft met de Bijbel te maken maar daarnaast waren vele apocriefe geschriften in omloop. De 'mensen van het boek' zullen wel een soort christenen of Joden zijn geweest.

Mohammeds toehoorders verstonden alleen Arabisch (Soera 26: 198). Daardoor waren zij niet vertrouwd met de boodschap van Mohammed maar die was in haar kern al wel bekend bij 'de mensen van het Boek'.

'Zij kenden het zoals zij hun eigen zonen kennen', staat er in Soera 2: 146 en 6: 20. De Koran verwijst zelfs moslims naar die 'mensen van het Boek' wanneer zij twijfelen (10: 94) of wanneer zij de Koran beter willen bestuderen en verzen willen reciteren (2: 121).

Azmayesh: „Volgens de overlevering is de profeet Mohammed tussen zijn twaalfde en veertigste jaar in contact geweest met de christelijke gnostische gemeenschap in Bosra in Syrië. Hij is diep geïnspireerd geweest door hun spirituele onderricht en ook de Koran zegt dat (Soera 57: 27). Hij was de 'overbrenger' van beschaving naar Arabië. De Koran is het eerste Arabische boek.”

De verwantschap tussen Azmayesh en dissidente westerse islamologen springt in het oog.

Luxenberg bijvoorbeeld verdedigt de idee van een oer-Koran. Volgens hem is de huidige, Arabische Koran ontstaan uit een Aramese qaryana, een religieuze tekst voor liturgisch gebruik.

Zonder de Aramese taal te noemen levert Azmayesh toch ondersteuning voor Luxenbergs ideeën.

Niet via taalkundig onderzoek maar gewoon door de Koran te lezen, concludeert hij dat een belangrijke kern van de boodschap van dat boek al in een andere taal moet hebben bestaan.

Azmayesh' opvatting dat de kern van de Koran verwantschap vertoont met christelijke stromingen, zij het van de later verketterde gnostische variant, komt in de buurt van de bevindingen van de Duitse kerkhistoricus Karl-Heinz Ohlig.

Ook Ohlig vindt in de Koran sporen terug van een verketterd christendom waaruit zich later de islam ontwikkelde (zie aflevering 9). Bij Ohlig staat niet de mystiek voorop maar de visie van de

Koran op Jezus.

Ook Luxenberg vindt via taalkundige analyse oudchristelijke elementen in de Koran. Voor de idee dat lang niet alle 'heilige verhalen' authentiek zijn krijgt Azmayesh ten slotte steun van een aantal vooraanstaande westerse geleerden.

De overeenkomsten zijn frappant. Zo frappant dat het voor de hand zou liggen als dissidente islamologen het soefisme tot studieobject of inspiratiebron zouden maken – maar tot nu toe lieten ze dat na.

Met medewerking van Thomas Milo.

Christen zag pas laat dat islam nieuw was

Eildert Mulder

De Arabieren zelf hebben geen berichten nagelaten over de opkomst van het nieuwe Arabische wereldrijk. Zevende-eeuwse Midden-Oosterse christenen wel.

Het is wonderlijk. De Arabieren hadden een heilige tekst, ze hadden een splinternieuw schrift maar al wel een verbazend stabiele spelling. Maar in tegenstelling tot de verliezers lieten zijzelf geen berichten na over de belangrijkste periode in hun geschiedenis. Het strijdt met de wet dat overwinnaars altijd de geschiedenis schrijven. Uiteindelijk is dat laatste ook in het Midden-Oosten gebeurd maar pas eeuwen later. Pas dan komt er Arabische, islamitische geschiedschrijving, naar eigen zeggen gebaseerd op mondelinge overleveringen. Waarin alle tijd was voor legendevorming.

Omdat christelijke bronnen wel eigentijds zijn, zijn ze met al hun mogelijke gebreken toch geschikter dan de latere islamitische geschiedschrijving om theorieën van dissidente islamologen wetenschappelijk te toetsen.

Om er een paar te noemen: Mohammed zou nooit hebben bestaan, zijn naam was een bijvoeglijk naamwoord dat 'uitverkorene' of 'geprezene' betekende en zou op Jezus slaan. Pas later zou dat adjectief zich hebben ontpopt tot een eigen Arabische profeet.

Een andere sterk afwijkende opvatting huldigen dissidenten over de veroveringen uit de begintijd.

Volgens het traditionele verhaal veroverden de Arabieren, die toen al volbloed moslims zouden zijn geweest, vanuit het Arabische schiereiland vanaf ongeveer 630 in ijltempo het complete Perzische wereldrijk en grote stukken van het Byzantijnse Rijk.

Maar volgens dissidente islamologen kwamen de veroveraars niet van het Arabische schiereiland. Etnische Arabieren binnen het Perzische Rijk, zeggen ze, namen de macht over van de etnische Perzen. Het Arabische Rijk was dus een voortzetting van het Perzische Rijk, niet een compleet nieuw Rijk.

Na hun overwinning zou het nog ruim een eeuw duren voordat die etnische Arabieren geleidelijk hun eigen godsdienst ontwikkelden: de islam, vanuit een eigen, vroege variant van het christendom.

Welke van die twee visies, de traditionele of die van de dissidenten, krijgt de meeste steun van eigentijdse christelijke auteurs?

Dr. Gerrit Jan Reinink van de Rijksuniversiteit Groningen bestudeert al sinds 1984 reacties van

Midden-Oosterse christenen op de opkomst van het Arabische Rijk. Hun taal was een variant van Aramees, destijds de belangrijkste taal van het Midden-Oosten.

Reinink, universitair hoofddocent Aramese taal- en letterkunde, is sinds kort gepensioneerd maar heeft nog voor jaren werk met de voorbereiding van kritische uitgaven van bronteksten. Daarbij gebruikt hij oude, Aramese handschriften, die nog steeds opduiken in kloosters in het oosten van Turkije of andere hoeken van het Midden-Oosten.

In het sfeervolle Instituut voor Semitische talen en culturen, gevestigd in een oud middeleeuws huis in Groningen, schetst Reinink de gevoelens van christenen toen de Arabieren ineens hun meesters waren geworden. Soms ondersteunen hun getuigenissen dissidente visies, andere keren neigen ze naar het klassieke verhaal.

Reininks onderzoek staat overigens los van het werk van de dissidenten, hij vertelt over zijn eigen bevindingen in bijna een kwarteeuw onderzoek. „Ik ben in 1984 begonnen. Toen speelde die discussie nog niet.”

Over de reacties van christenen zegt hij: „Er leeft een duidelijk besef dat er een nieuw koninkrijk is. Maar er is geen bewustzijn van een nieuwe godsdienst. Dat laatste dringt pas door vanaf 660. De eerste reacties zijn positief. Arabieren zien ze als bekeerde heidenen, die het Abrahamitische geloof in de ene, ware God aanhangen. Er is hoop. Misschien worden ze nog wel eens christenen.”

Dat alles past redelijk in de theorieën van dissidente islamologen, misschien beter dan het klassieke verhaal. Maar hun ideeën over Mohammed krijgen minder steun.

Een van de oudste bronnen die Mohammed bij name noemen is Jochanan bar Penkaye, een monnik uit het oosten van het huidige Turkije. Dat doet hij ruim vijftig jaar nadat volgens de klassieke, islamitische geschiedschrijving de profeet is overleden.

Op verzoek van zijn abt schrijft Penkaye een wereldgeschiedenis, die begint bij Adam en eindigt in zijn eigen tijd, een periode van anarchie, die in de islamitische geschiedschrijving de tweede fitna heet, burgeroorlog, van 682 tot 692.

Christenen hoopten in die verwarde tijd, waarin Arabieren elkaar bevochten, op een einde van de Arabische heerschappij die ze zagen als een straf van God. Die tuchtiging zou, dachten ze, zo'n zeventig jaar duren en die termijn zat er vrijwel op.

Over Mohammed is Penkaye opvallend positief maar een profeet noemt hij hem niet, wel een mehadjana, een religieus en politiek leider, die de Arabieren de wetten van Mozes heeft bijgebracht en Gods eenheid.

Dat Penkaye Mohammed als persoon opvoert pleit tegen de theorie van dissidenten dat Mohammed een adjectief was, dat zich pas in de achtste eeuw ontwikkelde tot een profeet. Als er al zo'n evolutie is geweest dan moet die ouder zijn geweest. Zelf denken dissidenten dat Mohammed in de tekst in de Rotskoepel van Jeruzalem nog een adjectief bij Jezus is. Maar die koepel dateert van tien jaar na Penkaye, die Mohammed al als een persoon zag.

De Arabische vorst die de verhoudingen met christenen op scherp zet, is Abd-Al-Malik, winnaar van de burgeroorlog. Dat valt af te leiden uit zowel de islamitische geschiedschrijving als de christelijke bronnen, en dissidente islamologen bevestigen dat beeld.

In de klassieke geschiedschrijving is Abd Al-Malik de man, die als kanselarijtaal Grieks vervangt door Arabisch. Volgens dissidente islamologen geeft hij het Arabische Rijk voor het eerst een eigen godsdienstige leer, waarin het begrip Mohammed centraal staat. Die leer zou een tussenvorm zijn tussen christendom en de latere islam.

Voor tijdgenoten is Abd Al-Malik de persoon, die de christenen de oorlog verklaart. Hij schokt hen door op de plaats van de oude Joodse tempel de Rotskoepel te bouwen. Volgens christenen handelde hij in strijd met Matteüs 23:38 en Lucas 13:35, waarin Jezus zou hebben voorspeld dat er op deze plek, na de ophanden zijnde verwoesting van de tempel nooit meer een heiligdom zou staan.

Hard trof christenen de tegeltekst in de Rotskoepel: korangedeelten over Jezus, die de Drie-eenheid afwijzen. Tot die tijd beseften christenen nauwelijks dat Arabieren een opvatting over Jezus hadden. Ze dachten, zo blijkt uit teksten, dat die vooral in Mozes en Abraham waren geïnteresseerd.

Reinink gelooft niet dat Abd Al-Malik een oeroud Syrisch christendom nieuw leven inblies. Dat christendom verwierp, zo denkt de Duitse kerkhistoricus Karl-Heinz Ohlig, net als later de islam, de goddelijkheid van Jezus. Reinink: „Creatief maar ik geloof er niets van.”

Maar hijzelf wijst op de achthoekige vorm van de Rotskoepel, typisch voor veel kerken uit die tijd. Pleit dat niet voor Ohlig's theorie?

Reinink ziet het anders: „Door op die plek een gebouw neer te zetten dat leek op een kerk gaf hij aan dat de nieuwe godsdienst zowel de plaats van het jodendom als van het christendom had ingenomen. De Rotskoepel was Abd Al-Maliks antwoord op de Kerk van het heilige graf.”

In de bundel 'Der frühe Islam', een vorig jaar uitgekomen vervolg op het in 2005 verschenen 'Die dunklen Anfänge', wijdt ook Ohlig een lang hoofdstuk aan christelijke bronnen. Hij waarschuwt dat er latere tussenvoegingen, interpolaties, kunnen zijn doorgedrongen in teksten.

Reinink onderkent dat gevaar maar voor minstens één bron, waarvan hij een kritische uitgave heeft verzorgd, staat hij garant: de Pseudo-Methodius. Reinink: „Ik weet zeker dat die vrij is van interpolaties.”

De Pseudo-Methodius behoort tot de apocalyptische literatuur, waarmee christenen Abd Al-Malik bestookten. Hij voorspelt dat de 'Griekse keizer' de Arabieren zal verslaan en Abd Al-Malik vergelijkt hij met keizer Julianus de Afvallige, die het heidendom wilde herstellen, eveneens een heiligdom op de Tempelberg wilde bouwen, en met wie het ook slecht afliep. Hij beschrijft hoe de 'Griekse keizer' de Arabieren terug zal jagen naar hun gebied van herkomst: de woestijn van Jathrib.

Jathrib is de oude naam van Medina. Volgens Pseudo-Methodius komen de Arabische veroveraars dus wel van het Arabische schiereiland, zoals ook de latere islamitische geschiedschrijving beweert, en niet uit Iran of Irak, wat dissidenten denken. Er is van Pseudo-Methodius al een Latijnse vertaling uit 725 zodat zijn verhaal geen latere, complete vervalsing kan zijn.

Bovendien vergelijkt Pseudo-Methodius de Arabische heersers met de bijbelse Midianieten en ook die kwamen volgens de overlevering van het schiereiland. Reinink, over de herkomst van de Arabische veroveraars: „Niet een spoor in mijn materiaal wijst op Iran of Irak.”

Op andere punten steunen christelijke bronnen wel de dissidenten. Bijvoorbeeld in de terminologie: nergens komt het woord moslim voor, wel 'zonen van Hagar' of 'zonen van Ismael' of Aramese uitdrukkingen zoals Arbaye, Mhaggraye of Tayaye.

Dat christelijke bronnen pas vanaf 660 een vage notie krijgen van een nieuwe religie, ondergraaft het klassieke verhaal waarin de islam als een plotselinge bliksemschicht verschijnt. Het ondersteunt verder waarnemingen van de Duitse muntendeskundige en Irankenner Volker Popp. Hij ziet pas omstreeks 660 op munten, in Iran geslagen, voor het eerst opschriften met Mohammed.

Opvallend is dat christelijke bronnen niet de islamitische hidjra-jaartelling gebruiken maar spreken over 'het jaar van de Arabieren', net als oude munten. Ook op die munten ontbreken verwijzingen naar de hidjra (de 'vlucht' van Mohammed van Mekka naar Medina, beginpunt van de islamitische jaartelling maar volgens dissidenten een legende).

Dat christenen Abd Al-Malik verafschuwden sluit tenslotte nog niet uit dat hij zichzelf toch als christen beschouwde. De theorie dat de tekst in de Rotskoepel een polemieek is tussen christenen en niet tegen christenen is nog niet weerlegd. Waar iedereen het wel over eens lijkt is dat Abd Al-Malik een scharnierfunctie had. Na hem was niets meer hetzelfde.

Met medewerking van Thomas Milo

Bestudeer Koran net als tekst van de Bijbel

Eildert Mulder

"We hebben, als het om teksten gaat, hier geen wetenschappelijke studie maar een soort hbo-opleiding islam", zegt Eep Talstra, hoogleraar Oude Testament aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. „Moslimstudenten hoeven geen colleges historisch-kritische tekstanalyse te volgen. Terwijl ik zelfs mijn hersteld-hervormde studenten daar wel doorheen jaag.”

Talstra vindt het onjuist om in een theologische opleiding, ook een islamitische, hete hangijzers te vermijden. Wetenschap is er niet om gelovigen te ontzien.

Talstra is zelf gelovig, orthodox, een gereformeerde van de oude stempel. Maar de wetenschap heeft haar eigen wetten en ook daaraan houdt Talstra onverkort vast. Tegen orthodoxe studenten zegt hij: „Ook voor mij is de Bijbel Gods Woord maar de wetenschap krijgen jullie niet cadeau. Ik bespaar jullie niets. Jullie krijgen de volle mep.”

Die volle mep kan hard aankomen bij mensen die geloven dat de Bijbel letterlijk Gods woord is, in zijn definitieve vorm geopenbaard aan een rij van profeten.

Wetenschappelijk onderzoek wijst er namelijk op dat de bijbeltekst in een langdurig historisch proces moet zijn ontstaan via reeksen auteurs en redacteurs. De tekst vertoont daarvan de sporen. Er zijn tegenstrijdigheden, zoals uiteenlopende scheppingsverhalen. In oude teksten zitten latere invoegingen of 'correcties'. Bijbelgedeelten, toegeschreven aan één auteur, blijken door verschillende personen te zijn geschreven.

Al in de zeventiende en achttiende eeuw twijfelden mensen aan de traditionele visie op de bijbeltekst, zoals de lijfarts van de Franse koning Lodewijk de veertiende, Jean Astruc. Pas in de negentiende eeuw ontstonden wetenschappelijke theorieën.

Geleerden onderscheidden een oude schrijver uit de negende eeuw voor Christus, die ze 'jahwist' noemden, naar de godsnaam Jahwe. Andere bijbelgedeelten schreven ze toe aan de 'elohist', vanwege de godsnaam Elohiem. Aan het boek Deuteronomium kenden ze een aparte status toe en ze ontdekten sporen van een 'Priestercodex'.

Hedendaagse geleerden ontwaren twee tradities, van de profeten en van de priesterklasse. Beide dateren, denkt men nu, van na de Babylonische ballingschap, ongeveer de vierde eeuw voor Christus.

Dat is, heel summier, de 'volle mep' van Talstra aan zijn christelijke theologiestudenten. Hoe zou diezelfde volle mep eruit zien voor moslimstudenten als de Koran wetenschappelijk wordt doorgelicht?

Voor moslims staat er meer op het spel. Bij de joodse en christelijke orthodoxie is er in elk geval een besef van historiciteit, dat bijbelteksten in de loop van eeuwen doorgegeven zijn aan meerdere personen.

Maar voor moslims is het een dogma dat de Koran is geopenbaard aan één persoon, Mohammed, in zo'n twintig jaar. Dat staat niet in de Koran zelf, maar in biografieën van Mohammed van enige eeuwen later.

Niet alleen moslims maar ook veel Westerse islamologen begrijpen de Koran in het licht van die biografieën, waarvan nooit grondig is uitgezocht hoeveel ervan legende is en hoeveel historie. Wat blijft er van de 'openbaring aan één persoon' over, wanneer je geen gezag toekent aan die Mohammedbiografieën?

Via methodische analyse valt na te gaan of een tekst waarschijnlijk één of meer auteurs heeft gehad. Als tekstanalyse zou uitwijzen dat ook de Koran, net als de Bijbel, meer auteurs moet hebben gehad en in een langdurig historisch proces is ontstaan dan stort een orthodox-islamitisch wereldbeeld ineem. Voor christenen en joden was het al een hevige schok dat de eerste vijf bijbelboeken niet in hun perfecte vorm aan Mozes zijn geopenbaard op de berg Sinaï. Bij moslims staat niet een deel van hun heilige boek ter discussie maar de hele tekst. Bovendien blijft er, als de Koran meer auteurs zou blijken te hebben, weinig over van de Mohammedbiografieën; ook die zijn voor doorsnee-moslims heilig.

Een korankenner is Eep Talstra niet. Wel kan hij iets zeggen over wetenschappelijke methodes, waarmee je misschien zou kunnen vaststellen of de Koran maar één auteur heeft gehad of meerdere. De beproefde werkwijzen van oudtestamentici kunnen, mits goed toegepast, ook bruikbaar zijn voor de Koran, zo vermoedt hij.

Onder Westerse islamologen is dat overigens geen gemeengoed. Koranvertaler Hans Jansen ziet er weinig in*, zo schrijft hij in zijn recente Mohammedbiografie. De in 1973 overleden kritische Egyptische schrijver Taha Hoessein zou er misschien wel voor hebben opengestaan. Hij kon zich, zo schreef hij, moeilijk voorstellen dat de zogeheten 'Mekkaanse' en 'Medinensische' koranhoofdstukken van dezelfde auteur konden zijn. In het relatief gematigde godsdienstige klimaat van zijn tijd kon hij zich die opmerking veroorloven.

Anonieme auteurs kunnen zich, legt Talstra uit, verraden door onbewuste stijlkenmerken maar ook door opzettelijke literaire bijzonderheden en anders wel door thematiek. Bijbelgeleerden beschikken verder, als extra materiaal, over handschriften en teksttradities met variante lezingen.

Bij de Koran ligt dat laatste gecompliceerder. Volgens de orthodoxie is de tekst mondeling perfect overgeleverd. Toch zijn er zeven 'erkende lezingen' met hier en daar verschillen. Minstens een deel daarvan lijkt het gevolg van overschrijven, niet van hoorfouten. Dat duidt erop dat ook de Korantekst, net als de bijbeltekst, schriftelijk is overgeleverd door kopiisten en dat er, net als bij de

Bijbel, waarschijnlijk 'stambomen' zijn van 'handschriftfamilies'.

Maar systematisch onderzoek van de oudste handschriften staat nog in de kinderschoenen en er is nog steeds geen kritisch wetenschappelijke editie van de Koran.

Wanneer je de historisch-kritische tekstanalyse op de Koran gaat toepassen dan zijn er twee uitkomsten mogelijk. De eenheid van stijl, idioom en thematiek kan zo verbluffend blijken dat de Koran maar één auteur kan hebben gehad. Dat zou een geweldige steun zijn voor de orthodoxie. Maar als er wel grote verschillen opduiken lijkt de omgekeerde conclusie onvermijdelijk: de Koran had meer auteurs.

De Koran biedt een interessant handvat voor onderzoekers, de indeling in 'Mekkaanse' en 'Medinensische' hoofdstukken, waarover Taha Hoessein zo zijn ideeën had. De orthodoxie verklaart dat onderscheid vanuit biografieën van Mohammed, waarin staat dat hij zijn eerste openbaringen kreeg in Mekka. Na ongeveer tien jaar week hij uit naar Medina.

Volgens sceptici is dat verhaal verzonnen. De biografieën zouden zijn geschreven om de Koran een verhalende context te geven. Vervolgens zou de cirkel rond zijn gemaakt door hoofdstukken die, als je afgaat op de biografieën, in Mekka moeten zijn geopenbaard Mekkaans te noemen en de andere Medinensisch.

De indeling tussen Mekkaanse en Medinensische Korangedeelten zou daarom gebaseerd zijn op het drijfzand van verzonnen verhalen. Dat die indeling inderdaad ontbreekt in oude koranmanuscripten lijkt te pleiten voor de sceptici. Maar beide visies, de orthodoxe en de sceptische, kunnen pas echt worden getoetst met een gedegen tekstanalyse.

Als sceptici gelijk hebben, mogen er bij die analyse geen structurele stijlverschillen optreden tussen 'Mekkaanse' en 'Medinensische' hoofdstukken. Er mogen geen woorden, uitdrukkingen, stijlfiguren of ook thematieken opduiken, die typisch 'Mekkaans' of 'Medinensisch' zijn omdat die begrippen volgens sceptici niets inhouden.

Ook als de orthodoxie gelijk heeft mag tekstanalyse geen grote verschillen opleveren omdat in die visie de Koran maar één auteur heeft. Verschil in thematiek kan de orthodoxie wél uitleggen want volgens de biografieën veranderde het leven van Mohammed ingrijpend in Medina. In die stad was hij staatsman en legerleider. Dat kreeg, zegt de orthodoxie, zijn weerslag in de koranopenbaringen uit die periode.

Maar eventuele structurele verschillen in stijl, woordgebruik en idioom kan ook de orthodoxie niet verklaren, evenmin als de sceptici.

Wat dan overblijft is een werkhypothese in de sfeer van Taha Hoessein. Die zou kunnen luiden dat het onderscheid tussen Mekkaanse en Medinensische korangedeelten wel reëel is maar niets heeft te maken met een levensverhaal van een profeet; dat beide gedeelten los van elkaar zijn ontstaan en het werk waren van verschillende (groepen) schrijvers. En dat tenslotte de 'Mekkaanse' en 'Medinensische' hoofdstukken door elkaar zijn gemengd in één geheel, de Koran.

Voor een systematisch methodisch onderzoek naar de verschillen tussen 'Mekka' en 'Medina' is al veel nuttig voorwerk gedaan. Concordanties hebben alle koranwoorden in alle verbuigingen en vervoegingen gerangschikt, met vindplaatsen en zinsverbanden. Er blijken, zo levert ook een vluchtige oriëntatie al op, inderdaad veel woorden typisch 'Medina' of typisch 'Mekka' te zijn.

Zo zijn er diverse uitdrukkingen voor 'de jongste dag'. Eén komt in de Mekkaanse hoofdstukken

veertien maal voor en ontbreekt in 'Medina'. Een andere figureert vijfmaal in 'Mekka' en nul maal in 'Medina'.

De specifieke woorden voor 'joden' en 'christenen' komen uitsluitend in het Medinensische deel voor. Er zijn woorden voor 'profeet', die vrijwel alleen in het Mekkaanse gedeelte zijn te vinden. Jezus is typisch 'Medina', Mozes komt vaker in 'Mekka' voor en Mohammed figureert uitsluitend in 'Medina' (overigens maar viermaal). Ook is het gemiddelde Mekkaanse koranvers korter dan het 'Medinensische'. Het wordt een toer om tegenover al dit bewijs van het tegendeel (er is veel meer dan hier genoemd) vol te houden dat de Koran één auteur had.

Dissidente islamologen verwerpen het orthodoxe verhaal over de begintijd van de islam. Toch hebben ze een mogelijk vlijmscherp argument tegen dat verhaal, de Koran zelf, nog niet ten volle benut want in hun bundels speelt het thema 'Mekka' en 'Medina' geen centrale rol.

Dat kan een kwestie van prioriteiten zijn. Het 'project' van de 'dissidenten' is omvangrijk. Ze doen voorwerk voor een wetenschappelijke koranuitgave. De analyse van oeroude, in Jemen gevonden koranhandschriften is een monnikenarbeid. Ook de taalkundige Christoph Luxenberg is nog wel even bezig met zijn speurtocht naar Aramese invloeden in de Koran.

Voor een grondige vergelijking tussen 'Mekka' en 'Medina' is een wetenschappelijke koranuitgave inderdaad onmisbaar. Maar volgens Eep Talstra kan voor de beperktere vraagstelling of de Koran (of een bijbelboek) één of meer auteurs heeft gehad ook een kritische analyse van de door gelovigen algemeen aanvaarde tekst redelijk voldoen.

Met medewerking van Thomas Milo.

Steen in de vijver van westerse islamologen

De gangbare geschiedschrijving wil het zo en westerse islamologen nemen dat klakkeloos over. Maar het is zo niet gegaan: het machtige Perzische rijk is in de zevende eeuw niet veroverd door moslimstrijders, vanuit het Arabische schiereiland. In plaats daarvan was er een omwenteling van binnenuit, waarbij de Arabische etnische minderheid in het Perzische imperium de macht overnam.

Die fameuze Arabische veldtocht vanuit Mekka en Medina, die de grondslag legde voor het wereldrijk der kaliefen, heeft nooit plaatsgevonden, zegt iranist en muntkundige Volker Popp. Dat verhaal berust niet op historische feiten, mist elke archeologische ondersteuning en kan door de wetenschappelijke bestudering van munten worden weerlegd. Het is het verhaal van de kroniekschrijvers, zegt Popp en is pas twee eeuwen later ontstaan. In opdracht van een nieuwe, in de achtste eeuw aangetreden dynastie, ontwierpen zij een politiek en theologisch getinte heilsgeschiedenis. Geen historische waarheid dus, die fameuze Arabische overwinning, maar een islamitische geloofswaarheid.

Popp gooit met zijn dissidente opvattingen een steen in de vijver van meer traditionele westerse islamologen maar ook van collega's die wel kritisch staan tegenover de traditie maar geen stevige eigen theorie durven ontwikkelen. Hij hoopt dat velen zijn moedige voorbeeld volgen, want: „We moeten het initiatief niet weggeven aan fundamentalistische islamopriesters.”